

1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma

Turkish Soviet Relations in 1920s: A Chronological Study

Çağatay BENHÜR*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşında düşman taraflar olarak karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya, savaşın sonunda Türkiye'de başlayan Milli Mücadele ve Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimin neticesinde birbirlerine yaklaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşının sonundan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan sürede, karşılıklı olarak Türk ve Rus heyetleri gidip gelmiş; siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel pek çok alanda iyi ilişkilerin temelleri atılmıştır. 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin ve 1923 yılında da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1920'li yıllar boyunca iki ülke arasında sürekli gelişen ve karşılıklı iyi niyete dayanan ilişkiler yaşanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

1920'ler, Türk-Sovyet İlişkileri, Sovyetler Birliği, Rusya, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT

Turkey and Russia, who were enemies during the First World War, got a warmer relations towards the end of the war. This change was due to the National Independence movement in Turkey and the Bolshevik Revolution in Russia. From the end of the World War to the opening of the Turkish Grand National Assembly, there was a good diplomatic relationship between Turkey and Russia. Several political, military, financial and cultural steps were taken in this period. Following the establishment of the Soviet Union in 1922 and the Republic of Turkey in 1923, Turkish and Soviet relations developed continuously based on good relations.

KEY WORDS

1920s, Turkish-Soviet Relations, Soviet Union, Russia, Republic of Turkey.

* Arş.Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

I.Dünya Savaşı'nda düşman olarak savaşan Türkler ile Ruslar, savaşın sonlarına doğru meydana gelen gelişmelerle birbirlerine yaklaşmışlardır. Rusya'da 1917 yılında meydana gelen Bolşevik ihtilali, Çar II. Nikola'nın tahttan çekilmesi ve monarşinin ortadan kalkması ile sonuçlanmıştır. Çarın yerini önce Menşevik, ardından da Bolşevik Hükümetler almıştır. Monarşinin yıkılması, Rus coğrafyasında önemli değişikliklere de neden olmuş; birçok bölgede merkezden ayrılmalar başlamıştır. 29 Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği kuruluncaya kadar Bolşevik hükümetin en önemli meselesi, ayrılan parçaların tekrar toplanması konusu olmuştur.

Rusya'da bu değişiklikler olurken, Türkiye'de de savaşın kaybedilmesinden sonra Türk ordusu küçültülmüş; silahları elinden alınmış ve ülke toprakları düşman kuvvetlerce işgale başlanmıştır. İşgale karşı merkezî hükümetin yetersiz kalması ile ülke çapında Kuvâ-yı Milliye olarak adlandırılan millî direniş birlikleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ile birlikte, Türk Millî Mücadelesi resmen başlamıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları kısa sürede birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan Kuvâ-yı Milliye güçlerini teşkilatlandırmışlar ve merkezî bir idare altında birleştirmişlerdir.

Gerek Türk gerekse Rus tarafının içinde bulunduğu durum, 1917 yılından itibaren iki ülkenin birbirine yaklaşmasına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar olan pek çok Türk ve Rus heyeti karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişler; para, silah, malzeme, sağlık ekipmanı ve yiyecek gibi kalemlerde de karşılıklı yardımlar yapmışlardır. Bu dönemde yardımların ağırlığının Rusya'dan Türkiye'ye olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın konusu, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışından 1930 yılına kadar olan Türk-Rus (Sovyet) ilişkilerini kronolojik olarak incelemek olacaktır. TBMM'nin açılışının başlangıç noktası olarak kabul edilmesinin sebebi ise, Türk Millî mücadelesinin kurumsallaştığının simgesi olarak bu açılışın bir dayanak noktası görülmesidir. Çalışmada ikili ilişkilerin siyasî noktaları üzerinde durulacak ve yeri geldikçe askerî konular da ayrıntılara girilmeden ele alınacaktır.

2 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi, millî mücadelenin en önemli adımlarından birisi olmuştur¹. Sivas Kongresi sonrasında da Halil (Kut) Paşa, Mustafa Kemal tarafından Moskova'ya yollanır. Amaç Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek, silah, cephane ve para yardımı sağlamaktır. 1920 baharında vardığı Moskova'da Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır durumu anlatan, kısa bir süre sonra kurulacak millî hükümetten ve bu hükümetin Sovyetler ile dostluk ve barış anlaşması imzalamaya niyetinden bahseden Halil Paşa karşı taraftan da olumlu cevap alır². Halil Paşa Moskova'ya gitmeden önce, zaten Sovyetler Birliği tarafından Mahmudov adlı bir temsilci Sivas Kongresi'ne gözlemci olarak gönderilmiştir³.

Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açılışına kadar olan Türk-Rus (Sovyet) ilişkileri için, iki ülke ve iki kültürün birbirini tanımaya başlaması ile karşılıklı yardımların gidip geldiği dönem diyebiliriz. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını izleyen 26 Nisan 1920 tarihinde, Atatürk'ün Lenin'e yazdığı ünlü mektup TBMM hükümetinin ilk dış politika çalışmalarından birisi olarak ortaya çıkar. Atatürk bu mektubu TBMM Başkanı sıfatı ile yazmış ve Moskova'ya göndermiştir. Mektupta en dikkat çekici nokta emperyalizm aleyhine girişilecek ortak mücadele için Sovyetlerden başlangıç olarak 5 milyon altın, asker, silah, cephane ve malzemenin gönderilmesinin istenmesidir⁴.

TBMM ilk Bakanlar Kurulu toplantısını 5 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleştirmiştir. Yeni Meclis'in vekiller heyetinin ilk işi batı alemine karşı durmuş olan Türk milletinin bu mücadelede büsbütün yalnız kalmamasını sağlamak ve bu yolda ilk adım da aynı düşmanlarla uğraşmakta olan Bolşevik Rusya ile temas geçmektir⁵. Zaman zaman ilgisiz ve yetkisiz kişilerin, kendi adlarına Anadolu hareketi temsilcileriymiş gibi Sovyetlerle temas etmeleri Ankara'da artık hoş karşılanmamaya başlamış ve bir önlem alınması yolunda karar alınmıştır. Bu nedenle oluşturulan heyet 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılır⁶. 19 Temmuz

¹ M. Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I., s.210-252. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, s.513-590.

² M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş Kütülmare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, s. 276 – 304.

³ Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, s. 78.

⁴ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s.304-305.

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.48.

⁶ Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, s.322. Heyet üyeleri: Başkan: Bekir Sami (Kunduh), Üyeler: Yusuf Kemal (Tengirşenk – İktisat Vekili), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Osman Bey (Lazistan Mebusu), Seyfi (Düzgören – Erkanı Harbiye Kaymakamı). Heyet Moskova'ya vardığında karşılamaya hiç kimse gelmez. Görüşmeler boyunca heyete verilen yiyecek miktarı heyete yeterli gelmez. Ayrıca Sovyet yetkiler görüşmeler boyunca Ermeni yanlısı bir tutum izlerler. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.29. Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s.181. Heyet başkanı Bekir Sami Bey ancak 31 Ocak 1921 tarihinde Türki-

1920’de Moskova’ya varan heyet Lenin de dâhil önemli Sovyet yetkilileriyle görüşür ve taraflarca 24 Ağustos 1920’de paraf edilen bir antlaşma taslağı ortaya çıkar⁷.

Türkiye-Ermenistan arasındaki gerginlik yüzünden kapanmış olan Türk-Rus karayolu da, Bolşeviklerin Moskova’da bulunan Ermeni heyeti ile yaptıkları görüşmeler ve arabuluculuk tekliflerinin kabul edilmesi sonucunda, 1 Temmuz 1920 tarihinde açılmış ve o sıralarda Moskova’da bulunan Halil Paşa Sovyet yardımlarıyla bu yoldan Anadolu’ya dönüş yapmıştır⁸. Halil Paşa gelirken yanında Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin’in 2 Temmuz 1920 tarihli mektubunu da getirmiştir. Bu mektubunda Çiçerin iki ülkenin karşılıklı iyi ilişkilerini övmekte ve geleceğe ilişkin olumlu dileklerde bulunmaktadır⁹.

10 Ağustos 1920’de Türkiye’yi ilgilendiren iki antlaşmanın imzalandığını görüyoruz. Bunlardan ilki Moskova’da, Ermeniler ile Bolşevik Hükümeti arasında imzalanan antlaşma olup, Türkiye’yi ilgilendiren kısmı Rusların, Ermenilere Nahçıvan’ı ve Culfa’dan Şahtahtı’na kadar olan demiryolunun kontrolünü bırakıyor olmasıdır¹⁰. İkinci antlaşma ise aslında Osmanlı Devleti’nin fiilen sona erdiğini söyleyebileceğimiz Sevres Antlaşması’dır. Bu antlaşmada Türk-Rus ilişkilerinin kesiştiği noktalar; Türk-Rus sınırlarının “eski sınırlar” olarak bırakılması (madde 27)¹¹ ve Doğu Anadolu’da, denize çıkışı olan bir Ermenistan Devleti’nin kurulması (madde 88) ile Brest-Litovsk Antlaşması’nın kaldırıldığıının (madde 132) kabul edilmesidir¹². Ayrıca 40. madde ile Rusya’ya, Milletler Cemiyeti’ne katılması ve kendi istemesi durumunda oluşturulacak Boğazlar Komisyonu’na katılma hakkı tanınmıştır¹³.

Tam bu noktada Türk-Sovyet ilişkilerine üçüncü bir pencereden bakacak olursak karşımıza 24 Ağustos 1920 tarihli Fransız istihbarat raporu çıkmaktadır. Bu rapora göre, İstanbul’da bir Bolşevik Komitesi kurulmuş; üç Rus ve on üç

---

ye’ye dönebilmiştir. Gottard Jaeschke, *Türk İnkılabı Kronolojisi 1918-1923*, C.I, Çev.Niyazi Recep Aksu, s.56.

⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s.172.

⁸ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1921* s.560.

⁹ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.3, s. 14.

¹⁰ Serpil Sürmeli, *age.*, s.561.

¹¹ İbrahim Sâdi Öztürk, *Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları*, s. 42.

¹² Rifat Uçarol, *age.*, s.517.

¹³ Milletler Cemiyeti 28 Nisan 1919 tarihinde kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.137-147.

Türk'ten oluşan bu komite Anadolu'da çeşitli şubeler açmış ve hatta Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan'daki Bolşevik komiteleriyle de temasa geçmiştir¹⁴.

Bu arada Halil Paşa ve Sovyet Elçi Vekili Upmal başkanlığındaki Türk ve Sovyet Heyetleri 8 Eylül 1920'de getirdikleri altınlarla Erzurum'a varırlar¹⁵. 200 kilosu Doğu Anadolu ordusu için alıkonulan bu altınların kalanı Ankara'ya ulaştırılır ve özellikle subay ve memurların maaşlarının ödenmesinde kullanılır¹⁶. Aynı dönemde Türk halkı da açlık çeken Rus halkı için çeşitli yardımlar toplamış ve göndermiştir.

1921 Moskova Antlaşmasına Kadar Türk-Sovyet İlişkileri

1921 Antlaşması'nın görüşmeleri için Moskova heyetinde bulunan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, paraf edilen taslak ile kendi izlenimlerini ve Bekir Sami Kunduh Bey'in raporunu, vapurla geldiği Trabzon'dan 18 Eylül 1920'de telgrafla Ankara'ya iletmiştir¹⁷. Aslında Yusuf Kemal Bey'in de aralarında bulunduğu bir heyet Moskova'da Çiçerin ve Lenin'le çeşitli görüşmeler yaparken bir yandan da iki ülke arasında çeşitli yazışmalar gerçekleşmiştir. Görüşmeler sırasında Çiçerin daha sert ve inatçı bir tutum sergilerken Lenin daha ılımlı bir tavır takınmıştır. Bu görüşmelerin ana tıkanma noktası Rusların Ermeniler adına yaptıkları istekler olmuştur. Yine de görüşmelerin sonucunda iki hükümet arasında bir antlaşma taslağı 24 Ağustos 1920 tarihinde paraf edilmiştir¹⁸. Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihli mektubuna 3 Haziran 1920'de cevap veren Çiçerin (bu cevap Türk tarafına 15 Haziran 1920 tarihinde ulaşmıştır) Ermenistan'ın da içinde olduğu çeşitli bölgelerde referandum yapılmasından yana olduklarını bildirmiştir¹⁹. TBMM Reisi sıfatı ile Çiçerin'e 20 Haziran 1920'de cevap veren Mustafa Kemal, özellikle Ermeni meselesi ve Sovyet arabuluculuğu

¹⁴ MAE, Serie E Levant Turque, Vol. 93, 24 Ağustos 1920 tarihli "Türkiye'de Bolşevik Propagandası" başlıklı istihbarat raporu, s.225'ten aktaran Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, s.75.

¹⁵ M.Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s.59.

¹⁶ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, s.591. Burada Kansu maaşların ödemesine ilişkin bilgiyi tam tarih vermeden belirtmişse de genel kanı adı geçen dönem yönündedir.

¹⁷ Bekir Sami Bey raporunda Çiçerin'in Ermenilere Muş ve Van'da nüfuslarıyla orantılı bir yer verilmesi konusunda ısrarcı olduğunu, buradaki Müslüman ahalinin de başka yerlere sevk edilerek bölgenin sadece Ermenilerden oluşturulmasını ve istiklallerinin tam olması gerektiğinde ısrar ettiğini yazmıştır. Yusuf Kemal Tengirşenk, *age.*, s.162.

¹⁸ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, s.237-238. Y. Kemal Tengirşenk, *age.*, s.178-180.

¹⁹ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.2, s. 404.

üzerinde durmuştur²⁰. 24 Haziran 1920’de, Erzurum’dan Çiçerin’e bir telgraf yollayan Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal’e gelen mektuptan bilgi sahibi olduktan sonra adı geçen telgrafi kaleme almış ve Çiçerin’den, Ermenilerin kapalı olan yolu açmaları hususunda arabulucu olmasını istemiştir²¹.

Türkiye’ye atanan ilk Sovyet elçisi Şalva Zuraboviç Eliava idi. Fakat kendisi hastalığı nedeniyle Türkiye’ye gelememiş ve yerine Y.Y.Upmal vekâlet etmiştir. Sovyet elçilik heyeti 4 Ekim 1920 günü Ankara’ya varmış²² ve 9 Kasım 1920’de de Sovyet Büyükelçiliği açılmıştır²³.

Moskova’ya giden Türk heyeti geri döndükten sonra Bekir Sami (Kunduh) Bey, bir süre daha Moskova’da kalmıştır. Bekir Sami Moskova’da iken, 16 Ekim 1920 tarihinde Mustafa Kemal tarafından kendisine bir mektup yollanmıştır. Mustafa Kemal bu mektubunda Rusların Ermeniler adına yaptıkları toprak verme teklifine değinerek bu durumun samimi bir ilerleme gösteren Türk-Rus ilişkileri ile çeliştiğinden söz etmiş ve Ermenilere kesinlikle herhangi bir toprak parçasının verilmeyeceğini bir kez daha belirtmiştir. Atatürk mektubun devamında, Ruslar eğer Ermeni konusunda Ankara hükümetinin isteklerini kabul ederlerse 24 Ağustos 1920’de paraf edilen anlaşmayı imzalaması için Bekir Sami Bey’e yetki vermiş, aksi taktirde gelişmeleri takip etmesi için bir süre daha Moskova’da kalmasını istemiştir²⁴.

11 Kasım 1920 tarihinde Çiçerin, Moskova Radyosu’nda Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren önemli bir açıklama yapmıştır. Türk ve Ermeni tarafına çağrı yapan bu mesajda Çiçerin, Rusya’nın Ermeni hükümetinin ricası ve Türk hükümetinin kabulü ile Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk görevini üzerine aldığı açıklamıştır²⁵. Çiçerin’in Türk-Ermeni meselesinde arabuluculuk görevi verdiği Budu Mdivani, 28 Kasım 1920’de Gümrü’ye gelerek Türk-Ermeni görüşmelerinde arabuluculuk rolü üstlenmek ister²⁶. 3 Aralık 1920’de durumu Kâzım Karabekir Paşa’ya bildiren Mdivani, Rusya’nın Türkiye ile siya-

²⁰ “...Ermenistan ve İran’la sınırlarımızı saptamak için Rusya Sovyet Cumhuriyeti’nin aracılığını sevinçle kabul ve siyasi görüşmeler ile bugün varolan güçlüklerin çözülmesi yolunu yeğleriz... İvedi önlemlerden olmak üzere Elvile-i Selâse içinde bazı yerleri işgal için askeri hareket yapmak zorunluluğunda kalmış iken, mektubunuz üzerine hareketi erteledik. Halkımıza karşı Ermeni saldırılarının durdurulmasını ve arabuluculuk için öne sürülecek önerilerin acele olarak ortaya konmasını dileriz...” *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.357-359.

²¹ Stefanos Yerasimos, *age.*, s.232-233.

²² M.Perinçek, *age.*, s.67.

²³ A.M. Şamsutdinov, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, s.201.

²⁴ *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s.375-377.

²⁵ *Dokümanı Vreşney Politiki SSSR, C.3*, s. 209.

²⁶ Serpil Sürmeli, *age.*, s.600.

sî bir ahidnâme ve askerî bir ittifaknâme imzalamak istediğini de belirtmiştir²⁷. Her ne kadar Ermeniler ile anlaşıldığı için Rus arabuluculuğuna gerek kalmamış idiyse de Türk-Rus ilişkilerinin yeniden olumlu bir ivme kazanması açısından bu olay önemli bir yer tutar.

22 Kasım 1920'de Büyük Millet Meclisi, yapılacak olan Komintern'e bir heyet yollama kararı almış ve özellikle Dr. Tevfik Rüştü Aras Bey'in bu heyete dâhil olması konusunda çıkan tartışmalara rağmen Ali Fuat Paşa, Dr. Tevfik Rüştü Bey, Besim (Atalay) Bey, Fuat (Carım) Bey, İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Beyden oluşan heyetin Komintern toplantısına gönderilmesi benimsenmiştir²⁸.

9 Aralık 1920 tarihinde Türkiye'nin Tiflis Elçisi Kazım (Dirik) Bey, Sovyetlerin Tiflis Elçisi Şeynman'la bir görüşme yapmış ve kendisine Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu söylemiştir²⁹. 10 Aralık 1920 tarihinde ise Bolşevik Ermenistan'dan Türkiye'ye bir çağrı gelmiştir³⁰. Yine 9 Aralık 1920 tarihinde Çiçerin imzalı bir Sovyet notası Türkiye'ye yollanmış ve Moskova'da Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın katılacağı bir konferansın yapılması isteği ile karşılıklı iyi ilişkilerden ve gerçekleştirilecek konferans ile tüm toprak sorunlarının giderileceğinden bahsedilmiştir³¹.

14 Aralık 1920 tarihinde Meclis Başkanı sıfatı ile Stalin'e bir mektup gönderen Mustafa Kemal, kendisini Bolşeviklerle Müslümanları kaynaştırmak için yaptığı çalışmalardan ötürü tebrik etmiş ve bu çalışmaların iki ülke arasındaki ilişkileri daha da ileri götüreceğini belirtmiştir³².

15 Aralık 1920 tarihinde ise dönemin Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey imzalı notada Türkiye, Türk-Rus dostluğundan bahsetmekte, Türk-Gürcü ve Türk-Ermeni ilişki ve sorunlarında Rusya'nın görüşlerini sormakta, Sovyetleşen Ermenistan'ın geleceği konusunda bilgi edinmek istemekte ve imzalanması gündemde olan Sovyet-İngiliz Ticaret antlaşmasına atıf yapıp

²⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, s.68.

²⁸ Heyetin gönderilmesi ilgili tartışmalar için bkz. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, C.VI, s.11-18.

²⁹ Serpil Sürmeli, *age.*, s.602.

³⁰ Adı geçen tarihte Bolşevik kontrolüne girmiş olan Ermenistan'ın gönderdiği bu çağrının Moskova'dan habersiz gerçekleştiği elbette düşünülemez. Çağrıda Ermenistan'da Taşnak hükümetinin yıkıldığını, artık eski düşmanlıkların yerini dostluğun alacağını ama Taşnak hükümeti ile yapılan Gümrü Antlaşmasının geçersiz sayılarak yeni bir görüşme yapılmasını istenmekteydi. Bu çağrı Türk tarafınca kibar bir dille reddedilmiştir. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, C.VII, s. 150-152.

³¹ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.3, s. 333.

³² S. Yerasimos, *age.*, s.259. Stalin, Atatürk'ün kendisine adı geçen mektubu gönderdiği sıralarda Doğu Halkları Siyasi Komiserliği görevini yürütmekte idi ve çoklukla da Bolşevik-Müslüman ilişkileri üzerine çalışmaktaydı. Bu çalışmalarından dolayı olsa gerektir ki Atatürk kendisine bu mektubu yollamış olsun.

rak, adı geçen görüşmeler hakkında Rus hükümetinden bilgi edinmek istemektedir³³.

18 Aralık 1920 tarihinde de Meclis Başkanı sıfatı ile Lenin'e bir telgraf çeken Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın Dağıstan'ın bağımsızlığını tanuması konusunda memnuniyetini dile getirmiş ve bu durumun Bolşevik dünya ile Müslüman dünya arasında olumlu ilişkiler doğuracağını belirterek Lenin'i tebrik etmiştir.

Bu arada Türkiye'nin 18 Aralık 1920 tarihli notasına 19 Aralık 1920'de cevap veren Rusya, karşılıklı iyi ilişkilerden bahisle başladığı metinde daha sonra Türk-Ermeni ilişkileri konusuna değinmiş ve Sovyetleşen Ermenistan'ın artık Türklere ve Müslümanlara karşı düşmanca bir tavır takınmayacağını, Türk-Ermeni sınır sorunlarının çözüleceğini belirttikten sonra Türk-Gürcü ilişkilerinin ve sınır sorunlarının da öncelikle düzeltilmesi için Rusya'nın elinden geleni yapacağını belirtmiştir. İngiltere ile Rus heyetinin Londra'da bir ticaret antlaşması yapmak için görüştüğünden bahseden Rus notası bu görüşmelerde özellikle Türkiye'yi rahatsız eden bir politik antlaşmanın olmayacağını garantisini vermiştir. Notanın sonunda kısa olarak Rus-İtalyan ve Rus-Fransız ilişkileri hakkında da Türk hükümetine çeşitli bilgiler sunulmuştur³⁴.

Bu dönemde altı çizilmesi gereken bir diğer olay da, 10 Ocak 1921 tarihinde kazanılmış olan I. İnönü zaferidir. Bu zafer, o tarihe kadar hâlâ millî mücadelenin başarı kazanıp kazanamayacağı konusunda kafasında soru işaretleri olan kişi ve ülkeleri bu konuyu tekrar düşünmeye sevk etmiştir. Bu arada Sovyetler'in yeni elçisi Polikarp Gurgenoviç (Budu) Mdivani 15 Aralık 1920 tarihinde atanmıştır. 19 Şubat 1921'de Ankara'ya ulaşan Mdivani, 5 Mart 1921 tarihinde güven mektubunu Mustafa Kemale sunarak resmen görevine başlamıştır. Ancak Mdivani'nin Türkiye'deki görevi sağlık nedenleri ile uzun sürmeyecek ve kendisi 2 Haziran 1921 günü Trabzon üzerinden Türkiye'den ayrılacaktır.

21 Kasım 1920'de Meclis'te gerçekleştirilen müzakereler sonucunda Ankara Milletvekili Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır³⁵. Ali Fuat Paşa maiyetiyle birlikte yola çıktıktan sonra Yusuf Kemal

³³ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.3, s.334.

³⁴ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.3, s.146-148.

³⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt 5, s. 439-469. Aynı celsede elçilik heyetinin maaşları ve elçilik bütçesi de karara bağlanmıştır. Heyet üyeleri: İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, Katip Mehmet Ali Bey ve heyete katılacak olan Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Ali Fuat Paşa Ankara Hükümetinin yurt dışına atadığı ilk büyükelçi olmuştur, B. Şimşir, *age.*, s.54) ve Moskova Askeri Ataşemiz Saffet (Arıkan) Bey'den oluşmuştur. B. Şimşir, *age.*, 40-42.

Tengirşenk başkanlığında bir başka heyet daha Türkiye'den Moskova'ya doğru yola çıkar³⁶. Bu iki heyet 7 Ocak 1921 tarihinde Kars'ta buluşurlar³⁷.

Kars'ta bulunan Ali Fuat Paşa burada Ankara'ya gitmekte olan Mdivani ile bir görüşme yapar. Bu görüşmeye geçmeden evvel şunu belirtelim ki; 3 Aralık 1920 tarihinde Türkiye uzun yıllar sonra ilk kez galip sıfatı ile Ermenistan ile Gümrü (Alexandropol) Antlaşmasını imzalamıştır³⁸. Antlaşmanın ikinci maddesi ile Türk-Ermeni sınırı çizilmiş; sekizinci maddesi ile tamamen insanî sebepler ile Ermenistan'dan savaş tazminatı istenmemesine karar verilmiş; onuncu madde ile Ermeni hükümeti Sevr'i tümüyle yok sayarak Avrupa'da bulunan ve sürekli Türkiye aleyhine tahrik görevi yapan temsilcilerini geri çekmeyi kabul etmiştir. Antlaşma ile 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile kaybedilmiş olan Artvin, Posof, Şavşat, Çıldır, Kars, Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış ve Oltu yeniden anavatan topraklarına katılmıştır. Ali Fuat Paşa ile Mdivani Kars'ta buluştukları sırada yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler çoktan gerçekleşmiş ve Rusların Ermeni meselesi ile ilgili 1920 Ağustosunda takındıkları olumsuz tavır artık yaşam alanını kaybetmiştir.

Rusya'ya görüşmelere gitmekte olan Türk heyeti, 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varmış ve askerî törenle karşılanmıştır. Hemen ilk akşam Çiçerin'i ziyaret eden heyet 21 Şubatta görüşmelere başlar ve sırası ile Sovyetlerin o dönemdeki çeşitli yetkilileri Çiçerin, Karahan ve Stalin ile görüşürler. 26 Şubat 1921 tarihinde Sovyetlerin önerisi ile iki heyet arasında Moskova Konferansı adı verilen bir toplantı başlar³⁹. Görüşmelerde garip bir tutum izleyen Çiçerin, Türk heyetine Moskova'ya neden geldiklerini bile sorar. Çiçerin'in garip tavırları karşısında sıkılan Türk heyeti daha sonra Stalin'le görüşür. Stalin daha ılımlı ve yapıcı bir tavır sergiler. Ardından yeniden Çiçerin'le görüşen heyet, onun da tavrının tamamen değiştiğini gözlemler. Sonuçta 16 Mart 1921 tarihinde "*Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*" imzalanır⁴⁰. İki ülke ilişkilerinde önemli

³⁶ Aynı dönemde aslında Türkiye'den Sovyet Rusya'ya 4 ayrı heyet daha yola çıkmıştır. Heyetlerden ilki 8 kişilik büyükelçilik personeli, ikincisi Dr. Tevfik Rüştü Aras, Fuat Carım, Besim Atalay ve bir katipten oluşan Sovyetler Birliği'ni incelemeye giden mebuslar heyeti, üçüncüsü dört kişilik askeri ataşelik personeli ve dördüncüsü de Şimali Kafkasya Mümessili Albay Bekir Sami (Kunduh), Azerbaycan Mümessili Mehduh Şevket (Esendal), Tiflis Mümessili Albay Kazım (Dirik) Bey ve heyetin diğer üyeleriyle birlikte 19 kişiden oluşan Mümessiller heyetidir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.101-104.

³⁷ M.Perinçek, *age.*, s.96.

³⁸ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 285.

³⁹ Andrei Kohnovich, *İmperiya Stalina*, Beçe, Moskva 2000, s. 203-204.

⁴⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, s.27-38. Antlaşmanın metni aynı zamanda metni imzalayanlardan birisi olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in anılarında da vardır. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s.346-358. Adı geçen antlaşma 21 Temmuz 1921

bir yeri olması nedeniyle anlaşmanın önemli maddeleri kısaca yorumlanırsa: Birinci maddede, Sovyetler Birliği Büyük Millet Meclisi'ni ve Meclisin seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanıdığını beyan etmekte ve Mi-sâk-ı Milli sınırlarını Türkiye sınırları olarak tanımaktadır. İkinci maddeye göre, Batum Gürcistan'a bırakılmış; fakat Batum'da yaşayan Müslüman halka bazı özerklikler tanınması kabul edilmiştir. Üçüncü maddeye göre, Nahçıvan özerk bir statüde bırakılmış ve kontrolü Azerbaycan'a verilmiştir. Beşinci maddeye göre, Karadeniz kıyı rejimi ve boğazlar meselesi daha sonra toplanacak bir konferansa bırakılmıştır. Bu konferansa Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin de katılması öngörülmüştür. Altıncı maddeye göre de, iki ülke arasında yapılmış olan eski anlaşmalar iptal edilmiş ve Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına olan mali yükümlülükleri ortadan kaldırılmıştır. Anlaşmanın yedinci maddesi uyarınca kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Sekizinci maddeye göre ise, her iki ülke diğerinde faaliyet gösteren zararlı örgütleri desteklemeyeceğini belirtmekte ve Kafkas cumhuriyetleri üzerinde ortak yükümlülükler üstlenmektedir. On ikinci maddeye göre, eski Rus toprağı iken Türk toprağı, Türk toprağı iken Sovyet toprağı hâline gelen bölgelerdeki halk serbest bir şekilde ana vatanına göç etme hakkını elde etmiş ve bu göç esnasında eşya, mal ve para nakline serbestlik tanınmıştır. On üçüncü maddeye göre, taraflar arasında esir değiş tokuşu yapılacaktır ve bu değişimin esasları daha sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenecektir. Bu maddelerin dışında genel olarak değinmek gerekirse iki ülke arasında veraset, iletişim, ulaşım ilişkilerinin düzenlenmesi, ileride karşılıklı anlaşmalar yapılması kararlaştırılmıştır.

Görüldüğü üzere anlaşma metni pek çok önemli kararı içermektedir ve iki ülke lideri tarafından da memnunlukla karşılanmıştır. Lenin konferansla ilgili yaptığı açıklamada: "Moskova'da Türk delegeleriyle başlayan görüşmeler özellikle memnunluk uyandıran bir olgudur. Çünkü Türk hükümetinin temsilcileriyle aramızda dolaysız görüşmelerin başlaması, birçok engelle karşılaşmıştı...Türkiye, emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinde en kabadayı olanı bile elini ondan çekmek zorunda kaldı. Türk hükümetiyle yaptığımız görüşmeleri büyük bir başarı saymamızın nedeni budur"⁴¹ derken, aynı konuda Mustafa Kemal'in görüşü şöyledir: "Rus Şûralar Cumhuriyeti'yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. 16

---

tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 16 Mart 1921 Antlaşması için ayrıca bkz. A.D. Bogaturov, *Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnyh Otnosheniy*, Moskovskiy Rabochiy, Moskva 2000, s.73 ve sonrası.

⁴¹ Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, s.136.

Mart'ta Moskova'da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskâr saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu"⁴².

Moskova'da yukarıdaki gelişmeler olurken aynı zaman dilimine denk gelen günlerde Londra'da da şehrin adıyla anılan bir konferans gerçekleştirilmekteydi. Aralarındaki anlaşmazlıklar artan İtilaf Devletleri Türkiye'ye karşı siyasetlerini değiştirme kararı alarak adı geçen Konferansı düzenlemişlerdi. 21 Şubat – 12 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşen konferansta⁴³ çeşitli açık ve gizli anlaşmalar imzalanırken, çalışma konumuz itibarıyla konferansa damgasını vuran olay Türk heyetindeki Bekir Sami Bey'in Sovyetler Birliği'nce beğenilmeyen tavırlar sergilemesi ve Sovyet toprakları ile alakalı İttifak Devletleriyle bazı tasarruflara girişmesidir. Bu durum Sovyet yetkilileri oldukça rahatsız etmiş ve Çiçerin, 12 Mart 1921 tarihinde Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşaya bir nota vererek bu durumu protesto etmiştir⁴⁴.

1921 Moskova Antlaşmasından Lenin'in Ölümüne Kadar İkili İlişkiler

Hastalanan ve göreve devam edemeyeceği anlaşılan Mdivani'nin yerine Sergey Petroviç Natsarenus 3 Mayıs 1921 tarihinde Sovyetler Birliği'nin yeni Büyükelçisi olarak atanır. 27 Haziran 1921 de Atatürk'e güven mektubunu sunan Natsarenus'u kabulünde Atatürk yine Moskova Antlaşmasına değinmiş ve " ... 16 Mart 1921 Moskova antlaşması, aynı zamanda millî prensipleri dâhilinde mücadele eden, tam bağımsızlığını temin etmek isteyen Türk Milletini hakiki simasıyla dost Rus milletine tanıttak bir belgedir" demiştir⁴⁵.

Bu arada 22 Ekim 1921 tarihinde Çiçerin dünya devletlerine bir nota göndererek Sakarya Savaşı sonrası Yunan vahşetini kınamıştır⁴⁶. Sovyet Rusya ile olaylar bu yönde gelişirken Sovyet Azerbaycanı'nın elçisi İbrahim Abilov'da 12 Ekim 1921 tarihinde 25 kişilik elçilik heyeti ile birlikte Ankara'ya gelmiş ve güven mektubunu 14 Ekim günü Mustafa Kemale vermiştir⁴⁷.

1921 Ekiminde gerçekleşen bir başka olay da Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imzalanan Dostluk Antlaşmasıdır. 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta imzalanan antlaşmaya Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de bir temsilci yollamıştır. Türkiye Büyük Millet

⁴² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C.12, s.285.

⁴³ Selahattin Tansel, *age.*, C.IV, s.27 ve ilerleyen sayfalar.

⁴⁴ *Dokümentü Vreşney Politiki SSSR*, C.3, s. 605-607.

⁴⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. XI, s.210.

⁴⁶ *Dokümentü Vreşney Politiki SSSR*, C.4, s. 401.

⁴⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. XII, s.36 ve 50 ve ilerisi.

Meclisi Hükümeti adına Kâzım (Karabekir) Paşa, Muhtar, Veli ve Mahmut Şevket Bey'lerin imzaladığı antlaşmaya Ermenistan adına İskinaz Maradya ve Boğuz Makizyan, Azerbaycan adına Behbut Şah Tahtineski, Gürcistan adına Şalva İlyava ile Aleksandr Sivanidze, Rusya adına da Jak Halski imza koymuşlardır⁴⁸. Beş nüsha olarak imzalanan antlaşma 16 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisince onaylanmış ve onay belgeleri 11 Eylül 1922 günü Erivan'da yetkililere teslim edilince yürürlüğe girmiştir⁴⁹.

26 Kasım 1921 tarihi ise Ukrayna Bolşevik Partisi Merkez Komite Delegelelerinden Mihail Vasilyeviç Frunze'nin Türkiye'yi ziyaret tarihidir. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti adına gerçekleşen bu ziyarette amaç Türkiye ile Sovyetler Birliğine dâhil olan her cumhuriyet arasındaki ilişkileri geliştirmektir. Kırk kişilik heyeti ile 21 Kasım 1921'de Trabzon'a deniz yolu ile gelen Frunze ve heyeti şehirde dört gün kalır⁵⁰. Aralık ayında Ankara'ya ulaşan Frunze ve heyeti 25 Aralık 1921 günü Yusuf Kemal Bey, Münir Bey, Yusuf Akçura, Hikmet Bey, Mustafa Abdülhalik Bey ve Miralay Kazım Bey'den oluşan Türk heyetiyle Ukrayna-Türkiye konferansını başlatır. 2 Ocak 1922 günü taraflar arasında Türkiye – Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanır⁵¹. P. Moissejev ve Y. Rozalinak'ın arşiv belgelerine dayandırdığı kitaplarına göre de Frunze, Türkiye'de kaldığı süre içerisinde Sovyet hükümeti adına babası cepheye ölmüş çocuklara para yardımı yapmış; mermi ve savaş malzemesi üretimi için hammadde ve teçhizat vermiştir⁵². Frunze heyeti ile birlikte daha sonraları Atatürk ve diğer Türk yetkililerle çeşitli defalar görüşmüş; çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunmuşlardır⁵³.

Bahsetmekte olduğumuz tarihî dilim içerisinde Türkiye'yi ziyaret eden bir başka Sovyet heyeti de Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (BSHC) temsilcileri-

⁴⁸ İ.Soyal, *age.*, s.39-47.

⁴⁹ *Age.*, s.40.

⁵⁰ Frunze'nin Trabzon'da geçirdiği günler için bakınız: Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, s.65 ve ilerisi, Yakov İliçev, *S Dobroy Missiyey, Zvezda*, No:4, Moskva 1963, s.152.

⁵¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları*, C.I s.61-69. Anlaşma 2 Ocak 1922 tarihinde imzalanmış olup 16 Mart 1922 tarihinde 206 sayılı karar olarak Meclis'te onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın Rusça metni için ayrıca bkz. *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.5, s.9. Anlaşma ile ilgili az da olsa bahsedilen Ukrayn dilindeki kaynak ise: O.V. Gisem – Martinyuk O. O. , *İstoriya Ukraini*, Navçalna Kniga-Bogdal, Ternopil 2003, s. 342 ve sonrası.

⁵² P. Moissejev – Y. Rozaliyev, *K İstorii Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy*, Gospolitizdat, Moskva 1958, s.28.

⁵³ Atatürk ve Frunze arasında geçen görüşmelerin detayı için bkz.Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal – M. Frunze Görüşmeleri / Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, s.108 ve ilerisi.

dir. 31 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya varan heyet için ayrıca 7 Ocak 1922'de Meclis'te bir tören düzenlenmiştir⁵⁴. Bu heyetin gelişinden sonra Galip Paşa Türkiye'nin Buhara Elçiliği görevine atanmış, Rahmi Apak Ataşemiliter, Ruşen Eşref Bey'de Elçilik Başkatibi olarak Buhara'ya gönderilmişlerdir⁵⁵. Ancak bu heyet Enver Paşa'nın Sovyetlerdeki faaliyetleri gerekçe gösterilerek Batum'dan geri çevrilmiş ve Trabzon'a dönen heyeti Ankara hükümeti geri çağırmıştır⁵⁶.

26 Ocak 1922 tarihi ise yeni Sovyet Elçisi Semyen İvanoviç Aralov'un Ankara'ya geldiği tarihtir.

16 Mart 1922 tarihinde ise, Türkiye ile Ermenistan – Azerbaycan – Gürcistan arasında Kars'ta Transkafkasya Muahednamesi imzalanmıştır. Antlaşma ile taraflar arasındaki sınır ihtilafları giderilmeye çalışılmıştır ve taraflar 1920 Misak-ı Milli sınırlarında anlaşmışlardır. Taraflar aynı şekilde, 1921 Moskova Antlaşmasını tanımayı da kabul etmişlerdir⁵⁷.

10 Nisan 1922 tarihinde Avrupa ülkeleri genel durumu değerlendirmek amacıyla Cenova'da bir konferans toplanır⁵⁸. Toplantıya Sovyetler Birliği davet edilirken Türkiye davet edilmez. Konferansta Türkiye ile ilgili konulara da değinilmez. Sovyet yetkililer konferans boyunca çeşitli temaslar yaparak Türkiye'nin de konferansa katılmasını sağlamaya çalışmışlardır⁵⁹. Sovyetlerin bu çabaları sonuçta başarısız olsa da Türk-Sovyet ilişkilerinin durumunu göstermesi açısından önemlidir. Cenova Konferansı önemli sonuçlar alınmadan sona ermiştir.

Bütün bu gelişmeler olurken 22 Nisan 1922 günü Moskova'daki Türk Askeri Ataşeliği ÇEKA Polisi tarafından basılarak arama yapılır, bazı belgelere el konulur ve kimi personel sınır dışı edilir. Bu baskının nedeni bazı personelin casusluk yaptığı iddiasıdır⁶⁰. Yine de diplomatik kurallar çiğnenerek yapılan bu baskın Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Ankara'da büyük memnuniyetsizlik meydana getirir. Bazı personelin sınır dışı edilmesine çok kızan Ali Fuat Paşa, Sovyet Dış İşleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın görüşme isteğini reddedererek Moskova'dan ayrılır ve Ankara'ya döner. Ali Fuat Paşa'ya göre olay kış-

⁵⁴ M.Perinçek, *age.*, s.129-130.

⁵⁵ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s.260.

⁵⁶ M. Perinçek, *age.*, s.147.

⁵⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları*, C.I s.71-85.

⁵⁸ Mehmet Gönübol – Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.39.

⁵⁹ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, C.5, s.63.

⁶⁰ Bilâl Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.64-65.

kırtmadır⁶¹. Ali Fuat Paşa daha sonra anılarında, 2 Temmuz 1922 günü Sovyet Hükümetinin resmen özürlerini bildirdiğini ve konunun tamamen kapandığını söylemiştir⁶². Ali Fuat Paşa bu olaydan sonra Moskova'ya dönmez ve yerine Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) atanır⁶³.

15 Ağustos 1922 günü Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki elçilik binası yanar. Olayın kundaklama olduğundan şüphelenilir ve ortada pek çok itham dolaşır. Mustafa Kemal Paşa yangın söndürme çalışmalarını bizzat yerinde denetleyerek olaya olan ilgisini ortaya koymuştur⁶⁴.

26 Temmuz 1922 tarihi Türk ordusunun Büyük Taarruzu başlattığı gündür. Büyük Taarruz esnasında Yunan Komünistleri ve Bolşevik ajanları Yunan ordusunun moralinin bozulması için çalışmalar yapmakta ve geniş bir propaganda kampanyası yürütmekteydiler. Balkan Komünist Federasyonu bütün komünistleri Anadolu'daki Yunan seferine karşı çıkmaya çağırıyordu. Bu çağrıya karşılık olarak 1921 Mayıs'ında özel bir komite kurularak Anadolu'da Yunan ordusu içinde savaş karşıtı faaliyetler yapma fikri benimsenmiş idi⁶⁵. Büyük Taarruzun başarı ile sonuçlanması ile Ege ve Marmara da ilerleyişini sürdüren Türk birlikleri karşısında artık askerî zafer ümitleri tükenen İtilaf Devletleri, bir ateşkes antlaşması imzalanması konusunda çalışmaya başlamışlardır. Türk tarafının da sıcak baktığı bu antlaşma için Mudanya ilçesi merkez seçilmiş; 3 Ekim 1922 günü bazı general, uzman ve gazeteciler Mudanya'da yaşayan Rus tüccar Aleksander Ganyanoff'un villasında toplanmışlardır⁶⁶. Toplantının bir Rus tüccarın evinde olması dönemin Türk - Rus ilişkilerine başka örnek teşkil etmektedir.

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan metin ile Mudanya Ateşkes Antlaşması tamamlanmış ve Anadolu'da Türk askeri zaferi ilan edilmiştir⁶⁷. Zafer Sovyet Rusya'da da yankı bulmuş ve çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Türkistan SSC Sovyeti Merkez Yürütme Kurulu, Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafı

⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.428. Daha sonra olayı değerlendiren Ali Fuat Paşa "Ataşemiliterlerin esaslı vazifelerinden bir tanesinin, nezdinde buldukları devlet orduların her türlü gizli işlerini mümkün olduğu kadar öğrenmeye çalışmaları idi. Fakat bu vazifelerini yaparlarken asla bir cürmümeşhuda sebebiyet vermemeleri zarureti aşikârdı. Maateesüf yeni Ataşemiliterlerimiz, bu işte tecrübesizliklerinin kurbanı olmuşlardı. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, s. 8.

⁶² A.F.Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.452.

⁶³ Dışişleri Bakanlığı Bilgi Edinme Birimi, ENFD.0.0-321.20-2005/401596.

⁶⁴ A.Glebov, *Liniya Drujbt, Sovyetski Pisatel*, s.79.

⁶⁵ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s.169.

⁶⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II., s. 281.

⁶⁷ S.Tansel, *age.*, C.IV, s.212 ve sonrası.

göndermiş, 12 Ekim’de Buhara da büyük bir miting düzenlenmiş ve katılımcılar tarafından Mustafa Kemal’e bir telgraf çekilmiştir. 16 Ekim’de ise Hive’de toplanan mitinge büyük bir kalabalık katılmış; miting sonunda Türk halkına bir kutlama telgrafı çekilmiştir⁶⁸.

17 Ekim 1922 tarihinde Mdivani tekrar Türkiye’ye gelir, bu ziyaretin olduğu günlerde Avrupa’da hummalı bir çalışma sürmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye ile bir barış antlaşması imzalamak ve Avrupa’daki gerginliği sona erdirmektir. Konferansın toplanacağı yer olarak İsviçre’nin Lozan kenti seçilir. Lozan Konferansına Sovyet Rusya’nın katılması da Türkiye açısından ayrı bir muamma olmuştur⁶⁹. Sonuçta Türkiye, Sovyet Rusya’nın Konferansa katılmasını istemiş ve gerek Türk ve gerekse Rus tarafının yaptığı çalışmalar sonucunda Sovyetlerin konferansta kendilerini ilgilendiren oturumlara temsilci göndermeleri kabul edilmiştir⁷⁰.

Konferansın başlamasına çok az bir süre kala Lenin bazı İngiliz gazetelerine yaptığı açıklamada “...İkinci olarak, programımız, Boğazların barış zamanında olsun, savaş zamanında olsun bütün savaş gemilerine kapatılmasını öngörmektedir. Bu, bütün devletlerin, sadece toprakları Boğaza bitişik olanların değil, bütün ötekilerin dolaysız ticari çıkarıdır”⁷¹ diyerek konferansta izlenecek Sovyet stratejisinin ipuçlarını vermiştir⁷². 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan ve bir kez ara verilen Lozan Konferansı, 23 Temmuz 1923 günü imzalanan nihai senet ile sona ermiştir. Kısaca söylememiz gerekirse Lozan görüşmeleri boyunca Türk – İngiliz – Sovyet istekleri arasında çeşitli strateji savaşları yaşanmış; sonuçta her devlet istediği sonuca ulaşmaya çalışmıştır.

⁶⁸ M. Perinçek, *age.*, s.151.

⁶⁹ Bu konuda gözden geçirdiğimiz telif eserler iki ayrı ana görüşte toplanmaktadır: Birinci görüş Sovyetler Birliği’nin iyi bir müttefik olarak konferansa katılmak istemesi ve orada da karşılıklı çıkarları korumaya yönelik sonuçlar aldırarak istemesidir. Bkz. Bülent Gökay, *age.*, s. 180 ve sonrası. TC Dışişleri Bakanlığı Yay., *Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*, s.37 ve sonrası. İkinci görüşe göre ise Sovyet Rusya konferansa tamamen kendi çıkarlarını korumak amaçlı katılmak istemekte; burada Türkiye’yi kullanarak çeşitli kazanımlar elde etmeyi ummaktadır. Bkz. Salahi R. Sonyel, *age.*, s. 290 ve sonrası. Aslında bizim burada dikkat çekmek istediğimiz nokta; gerek Gökay ve gerekse Sonyel’in eserlerinde açıkladıkları görüşleri İngiliz Arşiv belgelerine dayandırarak vermeleridir. Ayrıca Lozan Konferansı sırasındaki İngiliz-Rus mücadelesi için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan*, s.147 ve sonrası.

⁷⁰ Tüm bu oturumların detayları için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Çeviren: Seha L. Meray, C.I, s. 131-156, 162-179, 229-259, 269-294. C.II., s. 50-59, 119- 122.

⁷¹ Doğu Perinçek, *age.*, s.176.

⁷² Konferans öncesi Sovyet tarafının görüş açısını kısa bir özetle anlatan metin için bakınız: (15.09.2007) http://www.i-u.ru/biblio/archive/gromika_istorija/05.aspx. Aynı konuda Ukrayn dilindeki bilgi için bakınız: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/24.htm> (15.09.2007).

Lozan'da görüşmeler sürerken Türkiye savaş sonrası yeni atılımlar yapmakta, hızla dünya konjonktürüne uymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İzmir'de 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi düzenlenir⁷³. Kongreye içlerinde Aralov, Abilov ve Astanov'un da aralarında bulunduğu Sovyet temsilcileri de katılır. Kongre boyunca çeşitli temaslar gerçekleştiren heyet, 23 Şubat 1923 günü Azerbaycan Büyükelçisi Abilov'un ölümü ile sarsılır. Abilov'dan sonra Azerbaycan'ın Türkiye Elçiliği kapanacak ve tüm Sovyet Cumhuriyetlerinin çalışmaları SSCB Büyükelçiliği çatısı altında toplanacaktır⁷⁴.

Bu arada Moskova'ya geri çağırılan Aralov, 1923 Nisanında Moskova'ya döner ve yerine bir süre için Rozenberg vekalet eder⁷⁵. Aralov'dan sonra Sovyetler Birliğinin Türkiye elçiliğine Y. Z. Surits atanmış ve haziran ayında görevine başlamıştır.

1923 yılı Haziran ayı ile Ekim ayı arasında iki ülke arasında siyasî alanda (Temmuz ayında Lozan Antlaşması imzalanmış ve her iki devlet de bu antlaşmaya imza koymuşlardır) önemli bir gelişme yaşanmamış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Bir yanda bu gelişmeler sürerken diğer yanda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir İliç Ulyanov (Lenin) rahatsızlanmış ve yönetimi şaklen sürdürse de aslında Sovyetler Birliği yönetiminden uzaklaşmıştır. 27 Mart 1923 tarihinde Lenin'in sağlık durumu hakkında Ankara'ya telgraf çeken Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, Lenin'in felç geçirdiğini, doktorların gayretleri sonucunda iyileşme yönünde tepkiler verdiğini belirtmiş ve Sovyetler Birliği Başkanı Kalinin'e bir telgraf çekilmesinin uygun olacağını belirtmiştir⁷⁶. Bunun üzerine de Atatürk, 4 Nisan 1923 günü Kalinin'e bir telgraf göndermiştir⁷⁷. Moskova'da olumlu karşılanan bu telgrafa Kalinin bizzat cevap vermiştir⁷⁸. Rahatsızlığı artan Lenin, son günlerini Moskova yakınlarındaki

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s. 148-164. A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*.

⁷⁴ M. Perinçek, *age.*, s.162.

⁷⁵ S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, s.220.

⁷⁶ DBA-Miit. 1/118 Moskova Büyükelçiliğinden Dışişlerine Şifre tel. 27.3.39 (1923), No.317'den aktaran Bilâl Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.114-115.

⁷⁷ "Yoldaş Lenin'in sağlık durumunun iyileşmekte olduğunu büyük bir memnuniyetle öğrendim. Kendisine acil şifa dileklerimi iletmenizi rica ederim." DBA-Miit'den aktaran, B.Şimşir, *age.*, s.115-116.

⁷⁸ "Sovyet Rusya ile doğu halkları arasında dostluğun gerekli olduğu düşüncesinin koruyucusu Yoldaş Lenin'in sağlık durumunun günden güne iyiye gittiğini sevinçle haber verdikten sonra, bu dostça dilek için Lenin adına ve Rusya Cumhuriyeti adına içtenlikle teşekkür ederim. Bunu halklarımızı birleştiren bağın yeni bir göstergesi olarak selamlarım." DBA-Miit'den aktaran, B.Şimşir, *age.*, s.116.

Gorki kentinde geçirmiş ve burada 21 Ocak 1924 günü ölmüştür⁷⁹. Lenin'in ölümü Türk-Sovyet ilişkilerinde hareketli günler yaşanmasına neden olmuş ve Türk tarafından Sovyet tarafına pek çok taziye mesajı gitmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği Başkanı Kalinin'e 23 Ocak 1924 tarihinde çektiği taziye telgrafında: "İrtihali ziyadesiyle şayan-ı teessüf olan Lenin'in şahsında Rusya'nın duçar olduğu mucib-i elem ziyam hasıl ettiği hakiki teessüratımı kabul buyurmanızı rica ederim" demiştir⁸⁰. Yine aynı gün İsmet Paşa, Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'e ve Meclis Başkanı Ali Fethi Bey de Kalinin'e birer taziye mesajı göndermişlerdir. Bu telgrafların Moskova'ya çekildiği gün Ahmet Muhtar Bey de Ankara'ya bir telgraf çekmiş ve Lenin'in cenazesine bir çelenk gönderilmesinin ülkemiz adına olumlu olacağını belirtmiştir⁸¹.

Ankara tarafından kabul edilen bu öneri üzerine cenazeye çelenk yollanmış; ayrıca Ahmet Muhtar Bey Çiçerin'e bir mektup yazarak Lenin'in ölümü nedeniyle kendisi ve Türk hükümeti adına başsağlığı dilemiştir. Derin bir hissiyatla yazılmış bu mektuba Çiçerin de aynı içtenlikle bir cevap yazmış ve zor günlerinde yanlarında olan dost Türkiye'ye teşekkür etmiştir⁸².

Lenin Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri

Asıl adı Iosif Vissarionoviç Çugaşvili olan ve gençlik yıllarında Rusça da "Çelik Adam" anlamına gelen "Stalin" takma adını kullanmaya başlayan⁸³ Stalin, Lenin'in yatağa bağlı geçen son döneminde, Komünist Parti içerisinde etkisini arttırmaya çabalamış ve Lenin'den sonra iktidar koltuğuna oturmak için zemin hazırlamıştır. 1922'de Parti Merkez Komitesi Genel Sekreterliği konumunu ele geçiren Stalin, parti içi atamaları kendi amaçları doğrultusunda kullanarak önemli bir güç sahibi olmuş ve daha sonra elde edeceği diktatörlüğünün temellerini atmıştır. Lenin'in ölümü ile hemen harekete geçen Stalin, radyo ve gazetelerde Lenin hakkında yaptığı açıklamalar ile bir anda ön plana çıkma-

⁷⁹ Lenin'in hayatı ve ölümü için bkz. Georg Von Rauch, *Lenin, Seriya İstoriçeskiye Silueti Lenin-Stalin*, s. 9-164. *Ana Britannica, Lenin*, C.XIV, s.385-388. Büyük Sovyet Ansiklopedisi İnternet Adresi: <http://www.ezi.ru/1/42/164.htm> (15.09.2007).

⁸⁰ *DBA-Miüt*'den aktaran, B.Şimşir, *age.*, s.117.

⁸¹ *DBA-Miüt* Moskova B.Elçiliğinden Dışişlerine Şifre tel.23.1.1924, No.53'ten aktaran, B.Şimşir, *age.*, s.117.

⁸² *Age.*, s.118.

⁸³ <http://www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/kbank/profiles/stalin> (04.07.2005).

yı ve gerek halkın gerekse partinin önemli kişilerin beğenisini kazanmayı başarmıştır⁸⁴.

Stalin, Lenin öldükten sonra iktidarı devralmak için ülke içerisinde bir takım siyasî manevralar yaparken diğer yandan da kafasındaki dış politika stratejilerini Sovyetler Birliğinin devlet politikası hâline getirmek için uğraş vermekte idi. Stalin'in ilk yıllarındaki dış politikasının temelini batı ülkeleri ile siyasî ilişkiler kurmak ve Sovyetler Birliğine yönelik ittifakların kurulmasını önlemek oluşturmuştur⁸⁵. I.Dünya Savaşı sonrasında Avrupa da sular durulup da taşlar yavaş yavaş yerine oturmaya başladıktan sonra, Sovyetler Birliği'nde, batıda kendilerine karşı bir ittifak kurulma olasılığı üzerine endişeler belirmeye başlamıştı. Aslında savaş sonrasında galip devletleri de Avrupa'daki durumdan tam olarak emin ve hoşnut değillerdi. Özellikle Fransa, savaş sonrasında Almanya üzerinden elde ettiği çıkarları korumak adına birtakım endişeler taşımakta idi. Savaştan galip çıkmasına rağmen uğradığı büyük ekonomik kayıp da İngiltere'yi rahatsız etmeye devam ediyordu. Almanya ise hiç şüphesiz Versailles Antlaşmasının kendince ağır hükümlerinden kurtulmak için fırsat kollamaktaydı⁸⁶.

Tüm bu rahatsızlıklar üzerine ilk harekete geçen ülke Fransa oldu ve 1919 yılında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile karşılıklı saldırmazlık anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşma, Almanya'nın olası bir saldırısı karşısında ABD ve İngiltere'nin Fransa'ya askeri yardım vermesini öngörmekteydi⁸⁷. Fakat Amerika ile yapılan anlaşmanın onaylanmaması bu ittifakların geçersiz olmasına neden oldu. Bunun üzerine Fransa, 7 Eylül 1920'de Belçika, 19 Şubat 1921'de Polonya ve 25 Ocak 1924'de Çekoslovakya ile ayrı ayrı ittifak anlaşmaları imzalayarak Küçük Antant'ı meydana getirdi⁸⁸. 28 Nisan 1919'da kurulmuş olan Milletler Cemiyeti de, Avrupa da istenilen güven ortamını o gün için sağlayabilmiş değildi. 1925 yılına gelindiğinde Fransa hâlâ Almanya'nın Alsace-Lorraine'i alma girişimi olasılığından endişe duymaktaydı. İki ülke arasında savaş tazminatı ve onarım çalışmaları konusundaki girişimlerden dolayı gelişen olumlu hava, Alman Başbakanı Gustav Stresemann'ın 1925 Şubatı'nda Fransa'ya İngiltere ve İtalya'nın da katılımıyla ortak bir saldırmazlık paktı teklifiyle bir anda çok olumlu bir noktaya gelmiştir. 5 Ekim 1925 tarihinde Locarno'da toplanan

⁸⁴ P. Kosolapov, *Slovo Tovarishi Stalinu*, s.11.

⁸⁵ Çağatay Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.15, .326.

⁸⁶ R.Uçarol, *Siyasî Tarih*, s.521.

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, *20.yy Siyasi Tarihi*, s.153.

⁸⁸ R.Uçarol, *age.*, s.522.

konferansa Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya katılmış ve 16 Ekim 1925'te hazırlanan antlaşma 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalanmıştır. Locarno Antlaşmasına göre, Almanya batı sınırlarının sürekliliğini ve herhangi bir anlaşmazlık hâlinde Milletler Cemiyeti'ne başvurmayı kabul etmiş; ayrıca tüm taraflarca bütün anlaşmazlıkların barış yolu ile çözümlenmesi kararına varılmıştır⁸⁹. Görüldüğü gibi Locarno Antlaşması ile Almanya batı sınırlarına güvence verirken doğu sınırları söz konusu edilmemiştir. Bu durum da I. Dünya Savaşı ve öncesindeki gelişmeleri çok iyi bilen Almanya, doğu sınır komşularını ve Sovyetler Birliğini endişeye düşürmek için yeterli ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1921 antlaşması ile Lenin döneminde resmî bir şekle bürünmüş olan Türk-Rus (Sovyet) ilişkileri, 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulması⁹⁰ ve Lenin'in ölümünün ardından, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ve başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Sovyet tarafında ise Stalin'in önderliğinde devam etmiştir.

Dünyadaki değişiklikleri dikkatle izleyen ve çözümleyen Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendirerek şunları söylemiştir: "Rusya Şûralar İttihadı Cumhuriyeti ile münasebatımızın dostane mahiyette muhafazasına ve fiilen inkişafına halisane atfı kıymet ediyoruz. Bazı müşkilât kısmen ameli olarak halledilmiştir. Hemen neticeye takarrubetmiş olan konsolosluk mukavelesinin imzası tehhur etmiyecektir ümidindeyiz"⁹¹. Atatürk 1 Kasım 1924'te Meclis'te yaptığı açılış konuşmasında da "Kadim Dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle münasebatımız dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir. Hükümet-i Cumhuriyetimiz Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle hakiki ve vâsi hüsnü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiarı siyasi addetmektedir" şeklinde Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili yorum yaparken aynı zamanda dünyada gelişmekte olan siyasi durumu değerlendirmiş; Avrupa'nın geleceğine ışık tutmuştur⁹².

Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde bu gelişmeler olurken, henüz yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti de bazı sorunlarla uğraşmaktaydı. Yeni devlet ve sistemin oturtulması, ekonomik ve sosyal sorunların giderilmesi, siyasi arenada Musul sorunu, nüfus mübadelesi ve Güneydoğuda çıkan isyanlar bu sorunların en başta gelenlerini oluşturmaktaydı. Görüldüğü üzere iç ve dış pek

⁸⁹ *Age.*, s. 525-526.

⁹⁰ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 29 Aralık 1922 tarihinde resmen kurulmuştur.

⁹¹ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C.II., s.43.

⁹² *Age.*, C.II., s.45.

çok sorunla karşı karşıya olan Türkiye ve Sovyetler Birliği, Lenin sonrasındaki dönemde de önceki gibi yoğun bir ikili ilişki süreci içerisinde olacaktır.

23 Haziran 1923 tarihinde Yakov Zaharoviç Surits, Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunarak Aralov'un yerine Sovyet Büyükelçisi olarak Türkiye'deki görevine başlamıştır. Bu değişiklik, Lenin sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinin şekillenmesinde ve devamında oldukça etkili olacaktır. Çünkü Surits, Sovyetler Birliğinin en etkili ve bilgili diplomatlarından birisidir⁹³.

Türkiye, 24 Temmuz 1923'de Lozan Atlaşmasını imzalayarak Milli Mücadele sonrasında dünya konjonktüründe kendisine yer açmış ve millî devlet yolunda hızla ilerlemeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile yeni yapılanma artık resmîleşmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarih sahnesinde yerini almıştır. Devletin ilk Cumhurbaşkanı da, Mustafa Kemal olmuştur. Mustafa Kemal bu arada kendisine tebrik telgrafı yollayan Sovyetler Birliğinin İcra Komitesi Başkanı (Bu görevin karşılığı, SSCB Cumhurbaşkanı sıfatıdır) Kalinin'e 4 Kasım 1923 tarihinde bir teşekkür telgrafı yollamıştır⁹⁴.

Bu arada 1924 yılının Eylül ayından itibaren ileride imzalanacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nın temelleri atılmaya başlamıştır. Sovyet Büyükelçisi Surits'in, Başbakan İsmet Paşa'ya eski Moskova Antlaşması'nın⁹⁵ hükümlerini yenileyerek geliştirme önerisi ile başlayan görüşmeler zaman zaman kesintilere uğrasa da 1925 yılının sonunda tamamlanacaktır⁹⁶. Görüşmeler devam ederken Çiçerin, 19 Eylül 1924'te Surits'e bir telgraf çekerek, ileride yapılacak ittifak anlaşmasına askeri tarafsızlık ve bir diğerine karşı askeri oluşumlara katılmama şartını Türk tarafına teklif etmesini istemiştir⁹⁷. Görüşmeler 1925

⁹³ 1882 Dvinsk doğumlu olan Surits Berlin Üniversitesi'nde Uluslar arası İlişkiler eğitimi almış, Türkiye Büyükelçiliği'ne atanmadan önce de Sovyetler Birliğinin Afganistan Büyükelçiliği, Türkistan Sorumluluğu ve Norveç Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıntılar için bkz. K.A. Zaleskiy, *İmperiya Stalina*, s. 434-435.

⁹⁴ "Türk Milletinin kaderini doğrudan doğruya ve tam bir hâkimiyet dairesinde bizzat yönetme hakkını kesin bir surette tesbit eden ve geçmişte son derece zarar gördüğü istibdada ilelebet son veren Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla vaki olan tebriklerinize Türk milleti ve hükümeti adına temiz yürekle ve içtenlikle teşekkür ederim. Cumhurbaşkanlığına seçilmem münasebetiyle yaptığımız tebrikler ve hakkımda gösterdiğiniz hissiyattan dolayı son derece mütehasşis oldum. İki millet ve hükümetlerimizi birleştiren dostça bağların çözülmez olduğu hakkındaki güveninize ve işbu bağları gittikçe güçlendirerek ve pekleştirerek her iki devletin gelişmesine ve iki milletin mutluluğuna hizmet edeceğine kaniyim". *Hâkimiyet-i Milliye* (05.11.1923).

⁹⁵ Eski Moskova Antlaşmasından kasıt 1921 yılında imzalanandır.

⁹⁶ M. Perinçek, *age.*, s.168.

⁹⁷ *Dokumenti Vreşney Politiki SSSR*, C.8, s.766.

Aralığında sone ermeden önce, 1 Kasım 1925'te TBMM'nin açılış konuşmasında Atatürk yine Türk-Sovyet ilişkilerine atıfta bulunmuştur⁹⁸.

Lozan Antlaşması'nda çözülemeyen Musul meselesi, uzun dönem Türkiye ile İngiltere arasında sorun olmuş ve iki ülke arasında zaman zaman gerginlik yaşanmıştır. Şeyh Said isyanı, Avrupa'daki gelişmeler ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar Türk hükümetinin Musul meselesindeki tavrında etkili olmuştur. O dönemde Cemiyet-i Akvam olarak adlandırılan Milletler Cemiyeti, tamamen İngiltere'nin etkisi altındaydı ve oradan İngiltere aleyhine bir sonucun çıkması olası görünmemektedir. Bu durumu analiz eden Mustafa Kemal, Türk dış politikasını buna göre düzenlemiştir⁹⁹. Aynı dönemde Sovyetler Birliği, yukarıda da dış politikaya genel bakışını özetlediğimiz şekilde, kendisine karşı ittifaklar kurulmasından endişe etmekteydi ve bu yüzden Türkiye ile süregelen dostluk görüşmelerine çok önem veriyordu. Bu nedenle de Sovyetler Birliği, Musul görüşmeleri boyunca batıya karşı Türk tezini savunur bir tutum sergilemiştir. Bu dönemde Batılıların da Türk-Sovyet ilişkilerini sekteye uğratmak için bazı çabaları olmuşsa da bunlar boş girişimler olmaktan öteye gidememiştir¹⁰⁰.

Sovyetler Birliği'nin yukarıda bahsettiğimiz gibi gerek Musul meselesi ve gerek Şeyh Said ayaklanması sebebiyle Türkiye'yi destekleyen tutumu ile çelişen bir olay ise 3 Mart 1925 tarihli Pravda'da yayımlanan Türkiye haritasıdır. Haritada, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu, Ermenistan sınırlarında, Güneydoğu Anadolu ise Kürdistan olarak gösterilmiştir¹⁰¹.

Sovyet basınının bahsettiğimiz şekilde yaptığı yayınlara rağmen, Musul meselesinde Sovyetler Birliği'nin desteğini kaybetmek istemeyen Türkiye, Tefik Rüşti Aras eliyle Surits'e Musul'dan gelen komisyon raporlarını göstermiştir. 7 Ağustos 1925 tarihinde Aras ile yaptığı görüşmenin de kendisinde uyan-

⁹⁸ "Komşumuz ve dostumuz Sovyet Cumhuriyetiyle münasebetimiz samimanedir. Yekdiğere karşı emniyetbahş bir hattı hareket üzerindeyiz". *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C.2, s.46.

⁹⁹ "Musul meselesindeki vaziyet-i hukukiyemiz Cemiyet-i Akvam Komisyonu mahsusunun mahallinde tetkikiyle bir daha tezahür eyledi. Bu hakikate rağmen meselenin halli yeniden duçari teahhur oldu. Bizim bu meselede vaziyetimiz pek büyük fedakarlıklarla istihsâl olunan Lozan Muahedesiyile muayyendir. En nihayet ahdi icabın ve hakkı eldin teslim olunmasına emniyetle muntazırız". *Age.*, s.46.

¹⁰⁰ Bu girişimlerden en çok ses getiren ikisi: SSCB'nin İtalya ile Türkiye aleyhine gizli bir askeri antlaşma imzaladığı ve SSCB'nin Türkiye'ye saldırmak amacıyla Türk sınırına askeri yığmak yaptığıdır. Bkz. *Dokümentü Vneşney Politiki SSSR*, C.8, s.673 ve M. Perinçek, *age.*, s.170.

¹⁰¹ *Pravda*, 03.03.1925. Harita, aynı gazetenin 28 Ağustos 1925, 29 Ağustos 1925, 1 Eylül 1925 ve 29 Ekim 1925 tarihli sayılarında çeşitli değişiklikler ve giderek gerçek haritaya doğru düzeltmelerle tekrar yayımlanmıştır.

dırdığı intibalar ile Moskova'ya bilgi veren Sovyet Büyükelçisi, Türkiye'nin Musul meselesinde çok kararlı olduğunu söylemektedir¹⁰². Aynı dönemde Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili Türk basınında çeşitli makaleler yayımlanmıştır. Özellikle bir kısım basında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında olumsuz tavır sergilenirken diğer bir kısım da bunun tam tersini vurgulamıştır¹⁰³.

Sovyetler Birliği dış politika belgelerine göre, Türk-Sovyet İttifak Antlaşmasını istemeyen İngilizler, bu antlaşmanın bozulması için çeşitli uğraşlar vermişler; hatta bir ara (Kasım ayı içerisinde) Yunanistan'ı da planlarına dâhil etmeye çalışmışlardır. Fakat İngilizlerin tüm çabaları sonuçsuz kalmış ve anlaşma gerçekleşmiştir¹⁰⁴. Kasım 1925 tarihi içerisinde Türk-Sovyet ilişkileri açısından gerçekleşen bir başka olay da, İtalya da yaşanmıştır. SSCB ile İtalya'nın Türkiye karşıtı bir ittifak yaptığı duyumunu alan Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey, burada ziyaret ettiği Sovyet Büyükelçisine durumu sormuş ve ondan kesinlikle böyle bir oluşum yoktur cevabını almıştır¹⁰⁵.

16 Aralık 1925 tarihinde Cemiyet-i Akvam, Musul sorunu konusunda Türkiye'nin aleyhine bir karar alır. Bu üzücü sonucu biraz olsun hafifletecek bir dış politik atak ise ertesi gün yani 17 Aralık 1925'te Paris'te¹⁰⁶ Çiçerin ile Tefrik Rüştü Aras arasında imzalanan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasıdır¹⁰⁷. “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, tarafları birbirine bağlayan sürekli düzgülü ilişkilerin ve içten dostluğun güçlendirilmesine yararlı koşulların açık biçimde belirlenip saptanmasının her iki tarafın çıkarlarına uygun olacağına inanarak ...” şeklinde başlayan metin her iki ülkenin imzaladığı ilk saldırılmazlık anlaşması olması nedeniyle de ayrıca önemlidir¹⁰⁸. 17 Aralık 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması¹⁰⁹,

¹⁰² *Dokümentü Vreşney Politiki SSSR*, C.8, s.317.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, 15.06.1925. Makalenin adı: *Türkiye-Rusya: Rusya ile Türkiye Arasında Mütakabil Teminata Müstenit Bir Dostluk Vardır*.

¹⁰⁴ A.V. Berezkin – İ.N. Zemskov – İ.F. İvaşin, *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917-1945*, s.225.

¹⁰⁵ *Dokümentü Vreşney Politiki SSSR*, C.8, s.651. Türk ve Sovyet Büyükelçilerinin konuşması için ayrıca bkz. Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e*, s.39.

¹⁰⁶ Antlaşma Çiçerin'in uzun deniz yolculuğu yapamayacak kadar hasta olması ve Aras'ın da aynı dönemde Cenevre'de bulunmasından dolayı Paris'te imzalanmıştır.

¹⁰⁷ Adı geçen antlaşma Sovyet literatüründe “Sovyet-Türk Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” olarak anılmaktadır. M.A. Gasratyan – P.P. Moyseshev, *SSSR i Turtsiya 1917-1979*, s.65.

¹⁰⁸ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.117.

¹⁰⁹ İsmet İnönü hatıralarında gerek adı geçen antlaşmayı ve gerekse dönemin Avrupa siyasi gelişmelerini mükemmel bir şekilde yorumlamıştır: “1925 Antlaşması Rusların devrimden sonra izledikleri genel politikanın tabii bir neticesi olarak, bize daha yakın bulunmak arzularından doğmuştur. Rusya, Batılı devletler tarafından kuşatılmaktan kurtulmak için yakın komşuları ile dostluk ilişkileri içinde bulunmak ve Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasını önlemek istiyordu. Politikasının esası bu idi. Fakat, Fransa ve İngiltere, Almanya'yı da yanlarına

TBMM'nde 11 Şubat 1926 tarihinde onaylanmış ve bunun üzerine Çiçerin, gönderdiği bir telgraf ile Türk tarafını tebrik etmiştir¹¹⁰.

22 Aralık 1925 tarihinde ise Sovyet TASS ajansı, hem Türk-Sovyet ilişkilerinin iyiliğinden bahseden hem de ortalarda dolaşan, Türkiye karşıtı Sovyet-İtalyan ittifakının asılsız olduğunun belirtildiği bir açıklama yapmıştır¹¹¹.

1925 Antlaşması Sonrasında Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkileri bahsettiğimiz şekilde ilerlerken, Musul'un 1925 sonunda İngiltere mandasına bırakılması ve ardından da Lahey Uluslararası Adalet Divanında Türkiye'nin itirazının reddedilmesi sonucunda, Türk-İngiliz ilişkileri gergin bir hâl almıştır¹¹². Bu gerginlik kısmen de olsa 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanan Hudut ve İyi Komşuluk Antlaşması ile giderilmeye çalışılmıştır¹¹³. I. Dünya Savaşı sonrası ve Lozan'da çözülemeyen sorunları tek tek ele alıp sonuçlandırmaya başlamış olan Türkiye Cumhuriyeti, Fransızlarla olan Suriye sorununu da 26 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile büyük ölçüde çözümlenmiştir¹¹⁴.

Avrupa Devletleri ile bu gelişmeler olurken, Türk-Sovyet ilişkilerine ve 1926 yılının Şubat ayına dönecek olursak, 18 Şubat 1926'da Ankara'da SSCB Elçiliğinde yapılan görüşmede Atatürk, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece başlangıcı olduğunu, daha çok üzerinde çalışılması gerektiğini ve nihâî hedefin Türk-Sovyet ittifak antlaşması ya-

---

olarak, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya'nın da içinde bulunduğu Lokarno Antlaşması'nı yaptılar. Bu antlaşma, Sovyetler'in izledikleri politikaya aykırı idi. Bizim politikamıza da uygun düşüğü için, Lokarno Antlaşması'ndan hemen sonra, aralık ayının ortasında, Ruslarla Paris'te özel bir tarafsızlık antlaşması imzaladık. Bu 1925 Antlaşması, Lokarno'dan hemen hemen iki hafta sonradır ve ona yanıt anlamındadır. Sovyetler, ilk zamandan itibaren, Almanya ile diğer devletler arasında yapılan antlaşmalar ve yakınlaşma girişimlerini daima endişe ile karşılamışlardır. 1925'te bizim antlaşmamızla ona cevap vermek istediler. Sovyetler'le ilişkilerimizin emniyet üzerinde bulunması ve araya bir şüphe girmeksizin devam etmesi, bizim için ilk günden beri önemli bir dikkat konusu olmuştur. Bu bakımdan 1925 Tarafsızlık Antlaşması bizim politikamıza da uygun düşüyordu". İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. II, s.243.

¹¹⁰ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C.II., s. 123.

Ayrıca 17 Şubat 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın onaylanması sırasında yapılan konuşmalar ve onaylanan 3 madde hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Age*, s.123-127.

¹¹¹ *Dokümanı Vreşney Politiki SSSR*, C.8, s.754.

¹¹² Hasan Köni, *Türkiye'nin Batı İle İlişkileri*, *Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu*, s.5.

¹¹³ Antlaşmanın ayrıntıları için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.313. Bu antlaşma ve öncesinde imzalanmış olan 14 Mart 1925 Ayrıcalık Sözleşmesi Türkiye'nin Irak petroleri üzerindeki birtakım haklarını ve kazanımlarını da düzenlemekte idi. Bu bakımdan ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Uluğbay, *Petropolitik*, s.517-519.

¹¹⁴ Bu antlaşma ile taraflar üçüncü bir devletin saldırısı karşısında tarafsız olmayı üstlenmişlerdir. İsmail Soysal, *Türk Fransız İlişkileri*, *Belleten*, C. XXXVII, S. 188, s. 977.

pılması olduğunu söylemiştir¹¹⁵. 19 Nisan 1926 tarihinde Sovyetler Birliğinin Ankara'daki yeni elçilik binası açılmıştır. Düzenlenen resepsiyona katılan Atatürk ile Sovyet Büyükelçisi Surits arasında özellikle Balkanların durumu ile İngiliz ilişkileri ekseninde, Türk-Sovyet ilişkileri konuşulmuştur¹¹⁶.

1926 yılının Nisan ayında Türk-Sovyet ilişkilerinde görülen bir başka gelişme de Ziraat Bakanı Sabri (Toprak) Bey ve heyetinin gerçekleştirmiş olduğu Moskova ziyaretidir¹¹⁷. 9 Eylül 1926 tarihinde ise Türk-Sovyet sınır arazisinin kesin tespiti ile ilgili sınır düzenleme protokolü imzalanarak sınır son hâlini almıştır¹¹⁸.

11 Kasım 1926'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Hamidiye Zırhlısı ile Odessa'ya giderek Sovyetler Birliğini ziyaret etmiştir¹¹⁹. Çiçerin bu ziyaretin konusuna ilişkin yaptığı açıklamada, iki dışişleri bakanının hükümetlerini ilgilendiren konuları gözden geçirdiklerini belirtmiş ve daha sonra yaptığı başka bir açıklama ile de ayrıntı vermiştir: "Yaklaşık bir yıl evvel Paris'te (Aras'la) buluştuk ve iki memleket için çok önemli bir tarafsızlık antlaşması imza ettik. İki hükümeti ilgilendiren birçok konuyu konuştuk. Ancak zamanımız yeterli değildi ve aradan bir yılın olayları geçti. Bunları yeniden gözden geçirmek gerekti... Geçmişte Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin gelişmesi paralel olmuştur. Şimdi de iki memleket sınırları içinde barışçı uğraşlara girişmişlerdir. Sovyetler Birliği ile Türkiye dünya kapitalizminin memleketlerine sızmalarına karşı mücadele etmektedirler"¹²⁰. Odessa görüşmelerinde iki Bakan arasında Türkiye'de yaşayan Çarlık mensupları ve onların SSCB aleyhine gerçekleştirdikleri faaliyetler konusunda da bir konuşma geçmiş ve Çiçerin bu faaliyetlere son verilmesini Türk tarafından rica etmiştir¹²¹. Türk heyeti Odessa'da oldukça iyi karşılanmıştır. Hatta 13 Kasım 1926 günü Türk heyetini Odessa'ya götüren Hamidiye Zırhlısının denizcileri için de bir ziyafet verilmiştir¹²². Odessa görüşmelerinden son-

¹¹⁵ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.9, s.118.

¹¹⁶ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.9, s.248 ve sonrası.

¹¹⁷ *BCA*, f.030.18.1.1., y.16.69.15.

¹¹⁸ Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s.306.

¹¹⁹ Ziyaretin detayları ve Rusların karşılamaları ile ilgili olarak dönemin Moskova Büyükelçisi Zekai Bey tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş telgraf görülmeye değerdir. Zekai Bey Moskova'dan Odessa'ya Çiçerin'le birlikte gelmiştir. Ayrıntılar için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C.II, s.138-139. Tevfik Rüştü Bey'de ayrıca 14 Kasım 1926 tarihinde bir telgraf ile Odessa intibalarını merkeze bildirmiştir. Bkz. *Age.*, s. 141.

¹²⁰ J.Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy C.II'* den aktaran Ahmet Suat Bilge, *Güç Komşuluk – Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.101. Çiçerin'in bahsettiğimiz konuşması ayrıca *İzvestiya* gazetesinde de yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İzvestiya*, 24.11.1926.

¹²¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.9, s.543.

¹²² *İzvestiya*, 14.11.1926.

ra aralık ayında Berlin'e giden Çiçerin, burada Odessa görüşmeleri ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda, Türklerle üç konu üzerinde konuştuklarını belirtmiş ve bu konuları: Ticaret antlaşması, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi ve İtalya meselesi olarak belirtmiştir¹²³. Bu arada belirtmemiz gereken bir nokta da, gerek Türk ve gerekse Sovyet yetkililerin karşılıklı olarak Türkiye ve SSCB'nde gelişen olayları, ortaya çıkan buluşları vb. takip etmeleridir. Buna bir örnek olarak Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği Kasım 1926'da Sovyetler Birliğinde gerçekleşen yeni bütçe konuşmalarını ve vergi kalemlerini bir rapor hâline getirmiş ve incelenmek üzere merkeze göndermiştir¹²⁴.

1927 yılının Ocak ayında Türkiye, 3 Mart 1924 "Türk-Alman Dostluk Antlaşması"ndan sonra Almanya ile ikinci bir anlaşma olarak "Karşılıklı İkamet Antlaşması" adını taşıyan bir metin imzalamış ve ilişkilerini geliştirmiştir¹²⁵. Türkiye bu antlaşma ve bu dönemde gerçekleştirdiği diğer girişimler ile Avrupa'daki yerini gün geçtikçe sağlamlaştırmakta ve artık üzerinde mücadele edilen bir devlet olmaktan kurtulmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası politika sahnesinde daha aktif bir rolde olduğunu söylememiz olasıdır. Ayrıca 1927 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla, 11 Mart 1927 tarihinde Ankara da Ticaret ve Seyrisefarin Antlaşması imzalanmıştır.

12 Mayıs 1927 tarihinde İngiliz Polisi Londra'da bulunan İngiliz-Rus Kooperatif Şirketi ARCOS'un bürosunu basmış ve birtakım evraka el koymuştur. Daha sonra yapılan incelemeler sonucunda bu firma içerisinde çalışan bir Sovyet casus şebekesi ortaya çıkarılmış ve 24 Mayıs 1927 tarihinde İngiltere, Sovyet Rusya ile ilişkilerini kesmiştir. Bu olayın Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren bölümü ise, baskın ve sonrası hakkında sert tepki veren Rus basınında Tefvik Rüştü Aras'ın adının geçmesidir. Habere göre Tefvik Rüştü Aras, Rus Maslahatgüzarı Potemkin'e, ARCOS baskınının önceden hazırlandığını ve Pekin Büyükelçiliğinin baskını ile ilişkili olduğunu söylemiştir¹²⁶.

Avrupa'daki tüm bu siyasî gelişmelerin yanında Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk, Sovyet ihtilalinin onuncu yıl dönümünü unutmamışlar ve Sovyetler

¹²³ A.S.Bilge, *age.*, s.101-102.

¹²⁴ BCA, f.030.10., y.247.673.23.

¹²⁵ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1945*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 36-39.

¹²⁶ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.121-122. ARCOS Londra'daki Sovyet ticarî ilişkilerini düzenlemek amaçlı kurulmuş bir şirket idi. Rus basınının Tefvik Rüştü'nün olayı ilişkilendirdiğini söylediği Çin baskını ise, Nisan 1927 tarihinde Çinli yetkililerin Pekin'de bulunan Rus Büyükelçilik binasını basmalarından ibarettir.

Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Kalinin'e 17 Kasım 1927 tarihinde bir tebrik mesajı göndermişlerdir¹²⁷. Aynı tarihte Ankara'daki Sovyet Elçiliğinde düzenlenen kutlamaya da bizzat iştirak eden Atatürk, burada büyükelçi ile yaptığı görüşmede hem Türk-Sovyet dostluğundan bahsetmiş; hem de Türk-İran ilişkileri hakkında görüşlerini açıklamıştır. Atatürk'e göre gelecek doğu milletlerinin ellerinde yükselecektir¹²⁸.

28 Kasım 1927 tarihinde İsmet Paşa ile Sovyet Büyükelçisi Surits, Ankara'da görüşmüş ve İsmet Paşa İngiliz-Sovyet ilişkilerinin genel gidişatı ve Avrupa'nın durumu hakkındaki yorumlarını Surits'e aktarmıştır¹²⁹.

7 Aralık 1927'de Çiçerin'le görüşen Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey ile Sovyet Dışişleri Bakanı arasında Cemiyet-i Akvam, Polonya-Litvanya gerginliği, Türk-İngiliz-İtalyan ilişkileri, Bolşeviklere muhalif olanların durumları, ticari konular ve Türkiye'nin demir yolları konuları konuşulmuştur. Burada dikkat çeken nokta Çiçerin'in Türkiye'den özellikle yiyecek ithal etmek istediklerini belirtmesi ve Türkiye'de kurulan demiryollarının Alman imtiyazında olup olmayacağını sormasıdır. Tevfik Bey, cevabında Türk Demiryollarının millî olacağını ve yabancı ülkelere sadece müteahhitlik görevi verilebileceğini söylemiştir¹³⁰.

1917 ihtilali sonrasında gelişen olaylar ve dünya konjonktürü nedeniyle batılı devletler uzun süre Sovyetler Birliği'ni tanımak istememişler ve bu tutumlarını 1920'lerin sonlarına kadar sürdürmüşlerdir. Zamanla Sovyetler Birliği'nin iç ve dış politikalarının oturması, sistemin anlaşılması ve Avrupa'da da savaşın izlerinin küllenmeye başlaması ile birlikte, Sovyetler Birliği batı sahnesinde kendisine daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nin arka çıkması ile Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansına davet edilmiştir. Sovyetler Birliği bu konferansa Türkiye'nin de katılması için teklifte bulunmuştur¹³¹. Silahsızlanma Konferansının Hazırlık Komisyonu'nda görevli bulunan Sovyet temsilcisi Litvinof, "Türkiye Cumhuriyeti dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle" komisyon çalışmalarına katılmalıdır açıklamasında bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin teklifi üzerine, Mart 1928'de Türkiye, Cenevre'ye davet

¹²⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 591.

¹²⁸ Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.10, s.480 ve ilerisi.

¹²⁹ Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.10. s.63.

¹³⁰ BCA, f.030.10., y.247.673.36.

¹³¹ Bu toplantının organizasyon komitesinde yer alan Litvinof, Türkiye'nin stratejik yeri ve önemi dolayısıyla toplantıya iştirak etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıntılar için bkz. Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, C.11, s.136.

edilmiştir. Bu toplantıda Türk temsilcisi tam silahsızlanma konusunda Sovyet tezini desteklemiştir¹³².

1928 Martında Türkiye'ye gelen bir Çin heyeti Sovyetler Birliği yetkililerinde telaşa sebep olmuştur. Türkiye ve Mustafa Kemal'den etkilenecek heyetin Sovyet kontrolünden çıkacağını düşünen SSCB yetkilileri telaşa kapılmışlardır¹³³. Bilindiği gibi o dönemde Çin, etkin bir Sovyet nüfuzu altındadır.

10 Mart 1928 tarihinde İtalya'nın Türkiye'ye sunduğu, çeşitli ittifak ve işbirliği konularını içeren anlaşma taslağına ve İtalya'nın Yunanistan'ı da işbirliğine katalım çağrısına rağmen Türkiye, anlaşmaya Sovyetler Birliğinin katılmasını teklif etmiştir¹³⁴. Çiçerin'in 20 Nisan 1928'de Surits'e gönderdiği telgrafta da aşağı yukarı aynı konular mevcuttur. Çiçerin, Balkanlar da güçlenecek İtalya ve Yunanistan'ın Polonya ve Romanya konularında SSCB'ni rahatsız edebileceğini, aynı şekilde bu durumun Türkiye için de çeşitli olumsuzluklar ortaya çıkarabileceğini belirterek, Türkiye'nin yapılacak antlaşmalara Sovyetler Birliğinin de katılmasını istemesinin Surits tarafından Türk hükümetine bildirilmesini istemiştir¹³⁵.

Bu arada Locarno Antlaşması'ndan beri Avrupa'daki gücünü geliştirmek için uğraş veren ve bu nedenle de Amerika'ya yakın bir çizgi sergileyen Fransa, 1927 yılında Amerika'ya aralarında hiçbir zaman savaş yapmayacaklarına dair bir ebedi barış antlaşması önermiştir. Fransa'nın bu önerisine Amerika'nın cevabı, bu tür bir barışın sadece Fransa ile sınırlı kalmasını istemedikleri, bütün dünya ülkeleri ile böyle bir paktın yapılmasını ve savaşın yasa dışı ilan edilmesini arzu ettikleri şeklinde olmuştur. Bundan sonra Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Kellogg arasında bir mektup trafiği başlamıştır. Ortaya çıkan gelişmeleri diğer Avrupa ülkeleri ile de paylaşan Kellogg'un önerisi özellikle diğer ülkelerde hemen olumlu yankı bulmuş ve 27 Ağustos 1928'de Paris'te, ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında Kellogg paktı imzalanmıştır¹³⁶. Bu antlaşmaya Türkiye 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Batılı devletlerin saldırısına uğramaktan

¹³² Mehmet Gönübol – Cem Sar, *1919 – 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.85-86.

¹³³ Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, s.87.

¹³⁴ *Doküment Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.249.

¹³⁵ *Doküment Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.274.

¹³⁶ R.Uçarol, *age.*, s.527-528.

çekinen Sovyetler Birliği ise pakta katılmakla kalmayıp bu belgeyi tasdik eden ilk devlet olmuştur¹³⁷.

13 Mayıs 1928'de Moskova'daki Türk Büyükelçisi, ziyaret ettiği Çiçerin ile İstanbul'da bulunan Sovyet Mülkleri, Çarlık döneminden kalan Rus malları ve Molokan köylülerinin durumları hakkında bir görüşme yapmıştır¹³⁸. Sovyet vatandaşlarının, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki malları ve onların durumlarıyla ilgili olarak verilen bir Sovyet notası da 22 Mayıs 1928 tarihinde Türk makamlarının eline ulaşmıştır. Notada, ikili anlaşmalarla belirlenen Sovyet vatandaşlarının mal edinme ve bunların korunması konularına Türk Hükümetinin ihtimam göstermesi vurgulanmıştır¹³⁹.

15 Haziran 1928 tarihinde Iğdır'da bulunan Türk askeri müfreze raporuna göre, Rus sınır direğinin dibinden açılan ateş sonucu Vahid adında bir Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Ateşin sınırın diğer ucundan yapılması nedeniyle, ateş edeni yakalamak mümkün olmamıştır. Durumu Dışişleri Bakanlığı'na bildiren Doğu Sınır Komutanı Hüsnü Bey, ilgili bakanlıkça olaya müdahale edilmesini ve takibinin gerçekleştirilmesini ilgili makamlara arz etmiştir¹⁴⁰.

21 Temmuz 1928 tarihinde Ankara'da Saraçoğlu ile Sovyet Elçiliği çalışanlarından bir heyetin görüştüğü konu, yine Türkiye'de bulunan Sovyet uyruklarının mallarının durumu olmuştur¹⁴¹. Bu konu 7 Ağustos 1928 tarihinde tarafların anlaşması ve konuya binaen bir metin imzalaması ile sona ermiştir¹⁴².

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun beşinci yılı nedeniyle Türkiye'yi kutlayan Sovyet yetkililere Atatürk tarafından 31 Ekim 1928 tarihinde bir telgraf çekilerek teşekkür edilmiş ve her iki ülkenin dostane ilişkilerinin kendilerine ve dünyaya getirdiği olumlu ve barışçı havadan söz edilmiştir¹⁴³. Yine Atatürk tarafından 7 Kasım 1928 tarihinde Sovyet ihtilalinin 11. yıldönümü nedeniyle Kalinin'e bir telgraf çekilmiş ve onun şahsında Sovyetler Birliği tebrik edilmiştir¹⁴⁴.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar Bey, 7 Ocak 1929 tarihinde merkeze gönderdiği bir telgraf ile Sovyet Dışişleri yetkililerinden Stomanyokof

¹³⁷ Mehmet Gönübol – Cem Sar, *agm.*, s.86.

¹³⁸ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.315.

¹³⁹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.327 ve sonrası.

¹⁴⁰ *BCA*, f.030.10., y.247.673.40.

¹⁴¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.427.

¹⁴² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, C.11, s.472.

¹⁴³ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s.599.

¹⁴⁴ *Age.*, s.599-600.

ve Roteştayn ile görüşüğünü bildirmiş ve merkezden talimat istemiştir. Görüşmede üzerinde durulan konular, Romanya ve Lehistan'ın Türkiye'den destek almak ve Sovyetler Birliğine karşı faaliyetler geliştirmek amacıyla yaptıkları girişimler, Macar-Romen olası birleşmesi, Lehistan'daki saldırgan emeller güden politikacılar, Baltık devletlerinin olası bir savaştaki pozisyonu, Fransızların Lehistan'daki Sovyet, karşıtı faaliyetleri, Türk-Bulgar, Türk-Yunan, Türk – İngiliz, Türk-Fransız, Türk-İran ve Türk-İtalyan ilişkileridir. Vasıf Bey konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane olduğunu, Türkiye'nin Sovyet karşıtı herhangi bir girişimin içinde olmayacağını belirtmiştir¹⁴⁵.

Stalin rakiplerini alt ederek 1927 yılında Sovyetler Birliği'nde üçlü yönetimi sonlandırmış ve ülkenin tek hakimi olmuştur. Stalin'in dünya görüşü ve dış politika yaklaşımı, sürekli şüphe ve Sovyetler Birliğine karşı olası ittifakları engellemek üzerine kurulu idi. Bundan dolayı Kellogg Paktı'na olumlu yaklaşan Sovyetler paktın Doğu Avrupa ülkelerinde daha çabuk uygulanması amacıyla 9 Şubat 1929'da Moskova da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinof Protokolü diye bilinen bir protokol imzalamıştır¹⁴⁶. Türkiye'nin de bu protokole katılmasını isteyen Ruslar, Ankara elçileri Surits aracılığı ile metni Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e ulaştırmışlardır. Türk yetkililer metne olumlu yaklaşınca, TBMM 1 Nisan 1929 tarihli oturumunda Litvinof Protokolüne katılımı kabul etmiştir¹⁴⁷. Türkiye ile birlikte Litvanya ve İran da protokole katılmışlardır¹⁴⁸.

Bu arada, 12 Şubat 1929 tarihinde, Lenin'in önemli dostlarından ve dönemin Kızıl Ordu komutanlığını da yapmış olan, Lenin'den sonra Sovyet iktidarının en önemli varisi olarak görülen ancak Stalin tarafından ustalıkla tasfiye edilen Troçki İstanbul'a gelmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ BCA, f.030.10., y.247. 674. 3. Sovyet yetkililer özellikle Macaristan'daki faaliyetleri için Türkiye'den yardım istemişlerdir: "... Macaristan'da sefaretimiz yoktur, aldığımız malumat çok azdır, sizin gibi merkezi Avrupada ve Budapeştede uzun zaman kalmış ve ora ahvaline yakinen vakıf olduğunu anladığımız kıymetli bir dostumuzdan çok istifade olan siyasetimizde sizin (conseil) lerinize çok ihtiyacımız olacaktır, bunları sizden daima reca edeceğiz". *Agb.*, s.3.

¹⁴⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.II, s. 423-424.

¹⁴⁷ Mecliste protokol görüşülürken konu hakkında T. Rüştü Aras'ın sözleri şöyledir: "Meclisi Âlinin tasdikine arzolunan Protokol esası Büyük Meclisin tasvip ve tasdikine iktiran etmiş olan Kellogg paktının bir an evvel Şarkî Avrupada meriyete geçmesi için komşumuz ve dostumuz Sovyet Hükümeti tarafından yapılan bir teşebbüs üzerine muhtelif alakadar hükümetler meyanında Türkiyenin de iştirak ettiği bir paktır". Mehmet Gönlübol- Cem Sar, *agm.*, s. 86-87. Bu konuşmaları topluca takip etmek için ayrıca bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl*, s.63 ve ilerisi.

¹⁴⁸ *SSSR i Turtsia*, s.75.

¹⁴⁹ *Trotzkiy, Moja jizn*, s. 177.

17 Ağustos 1929 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan'la makamında görüşmüştür. Görüşmede Türk-Fransız, Türk-Yunan ilişkileri hakkında yüzeysel bilgi alışverişinde bulunulmuş, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyiliğinden bahsedilmiştir. Büyükelçinin isteği üzerine Karahan'a, Türk-Sovyet ticari ilişkilerindeki sıkıntılar anlatılmış ve çözülmesi yolunda ricada bulunulmuştur. Son olarak da Karahan'ın yakında Türkiye'ye yapmayı planladığı ziyaret hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur¹⁵⁰.

17 Ekim 1929 tarihinde ise Türkiye-Sovyetler Birliği Karadeniz Silahlarının Sınırlandırılması Antlaşması imzalanmıştır.

12 Aralık 1929 günü Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin ana konusu 17 Aralık 1929'da sona erecek olan 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktının yenilenmesi ve ek protokollerle genişletilmesidir¹⁵¹. İstanbul'dan Ankara'ya geçen Karahan, 13 Aralık 1929'da enternasyonal marşı eşliğinde Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras tarafından karşılanmıştır. Tefik Rüştü, İsmet İnönü, Kazım Özalp gibi devrin önemli kişileri ile görüşen Karahan, 16 Aralık 1929 tarihinde de Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edilmiştir¹⁵². Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi dosyalarında bulunan bir şifrede İsmet İnönü, 14 Aralık 1929 tarihinde Atatürk'e; Karahan, kendisi ve Tefik Rüştü Bey arasında geçen konuşmada edindiği intibaları iletmiştir. Buna göre Karahan, İsmet Paşa üzerinde samimi ve iyi bir intiba bırakmıştır. İnönü'ye göre, süresi dolan protokollerin uzatılması, demiryolu ve denizyolu ile ilgili çeşitli anlaşmalar imzalanması olasıdır¹⁵³. Antlaşmanın öncesinde Türk basınında da Türk-Sovyet ilişkilerini öven yazılar yayımlanmaya başlamış; ilişkilerin ne kadar iyi olduğundan dem vurulmuştur¹⁵⁴.

17 Aralık 1929 tarihinde ise 1925'te imzalanmış olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı yapılan ek bir protokolle iki yıllığına uzatılmıştır. Karahan'ın Türkiye ziyareti ile ilgili Sovyet basınında çeşitli makaleler yayın-

¹⁵⁰ BCA, f. 030. 10., y.247. 674. 21. Bu görüşmede Karahan, Türk hükümeti hakkında, "Sovyet hükümetinin yegane dostu" sıfatını kullanmıştır. *Agb.*, s.2.

¹⁵¹ 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı yapısı gereği imzalayan taraflar altı ay önceden fesih kararlarını bildirmezlerse otomatik olarak bir yıl süre ile uzamaktaydı. Bu madde 1928'de işlenmiş ve antlaşma bir yıl uzamıştı. Karahan'ın ziyareti antlaşmaya yeni maddeler eklemek için her iki tarafın görüş ve düşüncelerini almak amaçlıdır.

¹⁵² M. Perinçek, *age.*, s.180.

¹⁵³ BCA, f.030. 01., y. 1.5.32.

¹⁵⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15.12.1929.

lanmıştır. Bunlardan protokolün uzatılmasından sonra çıkan bir makalede, anlaşmanın uzatılmasının çok faydalı olduğu fakat kalıcı barış için kapitalist devletlerin de barışa katılması (hatta devre dışı kalması) ile mümkün olabileceği, bu devletlerin gerek Lokarno ve gerekse diğer protokol ve anlaşmalarla daima Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya çalıştıklarını yazılmıştır¹⁵⁵.

Türk-Sovyet ilişkileri bu şekilde ilerlerken, zaman zaman bahsettiğimiz gibi, Türkiye, gerek komşu gerekse Avrupa ve dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Bu çalışmalardan birisi de 30 Mayıs 1928'de Roma'da imzalanan Türk-İtalyan "Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye" Antlaşmasıdır. Bizzat Mussolini ve Tevfik Rüştü Aras arasında imzalanan antlaşma ile Türkiye ve İtalya karşılıklı olarak sonuna kadar diplomasiyi kullanmayı kabullenmişlerdir¹⁵⁶.

1929 yılının SSCB ve dünya tarihi açısından bir önemli olayı da; Çiçerin'in yerine Litvinov'un Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesidir¹⁵⁷.

Sonuç

1920'li yıllara ülkesi işgal edilmiş, Millî Mücadele savaşı veren, tarım ve sanayisi yaralanmış, ekonomisi çökmüş bir durumda giren Türkiye ile rejim değişikliği sonrası iç savaş hâlinde olan, ekonomik ve sosyal yönden karmaşa içerisinde bulunan ve büyük toprak kayıpları yaşayarak giren Rusya, gerek bahsettiğimiz şartlar ve gerekse coğrafi yakınlıkları nedeniyle kısa sürede birbirleriyle temasa geçmiş ve ilişkilerini artırmaya gayret göstermişlerdir. İki ülkenin mevcut meselelerinin çözümünde karşılıklı iyi ilişkiler çok önemli bir yer tutmuştur.

1922 yılında SSCB'nin ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmaları ile iki ülke gerek dış ve gerek içte verdikleri mücadelenin sonucunu almışlar ve dünya sahnesinde yerlerini almışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Sovyetler Birliği'nin kurucusu Lenin arasında, Millî

¹⁵⁵ *Pravda*, 19.12.1929.

¹⁵⁶ Mehmet Gönübol- Cem Sar, *agm.*, s.89. Türk-İtalyan Antlaşması, Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı antlaşmaların dışında ayrı bir öneme sahiptir. Türk-Sovyet ilişkilerinde sürekli bir gerilim noktası olarak görülen Sovyet-İtalyan yakınlaşması ve İtalya'nın (özellikle 1922'den sonra Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra) Balkanlar üzerindeki bilinen emelleri Türkiye'yi daima tedirgin etmiştir. Her ne kadar Sovyet yetkilileri İtalyan-Sovyet ilişkilerindeki gelişmelerde Türkiye aleyhine herhangi bir unsurun olmadığını defalarca Türkiye'ye bildirmişlerse de Türkiye bu konuda daima bir soru işaretine sahip olmuştur. 1928 Antlaşması ile Türk-İtalyan ilişkilerinin imza altına alınması ve antlaşmanın içeriğinin daima barış ilkesine dayanması Türkiye'yi oldukça rahatlatmış ve bu durum Türk-Sovyet ilişkilerine de olumlu bir şekilde yansımıştır.

¹⁵⁷ Tacibayev, *age.*, s.72.

Mücadele döneminden kalma iyi ilişkiler, iki ülke ilişkilerinin de iyi yönde gelişmesinde önemli etki yapmıştır.

Lenin'in 1924 yılında ölmesinden sonra Sovyetler Birliği'nde görünürde çoklu fiiliyatta ise Stalin'in etkisinde bir yönetim oluşmuştur. 1927 yılında Stalin'in tüm yetkileri üzerinde toplamasına kadar devam eden bu süreçte Türk-Sovyet İlişkileri önceki dönemde olduğu gibi dostane ve iyi şekilde sürmesine rağmen, Stalin'in genel dış politika ilkeleri ve Sovyetler Birliği'ne karşı kurulması muhtemel ittifaklar paranoyası, Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Stalin, batılı ülkelere karşı Sovyetler Birliği'nin dış politikasını daima kuşkular ve olası Sovyet karşıtı ittifakları önlemek şeklinde planlamış ve diğer ülkelerle olan ilişkilerini de hep bu çerçevede geliştirmiştir. Aynı dönemde batıcı ve statükocu bir politika izleyen Türkiye ise, tüm ülkelerle dostane ilişkiler kurmak ve yeni cumhuriyeti dünya kamuoyuna kabul ettirmek istemiştir. Sovyetler Birliği'nin batıya karşı kuşkulu politikaları hiç şüphesiz batıcı bir politika izleyen Türkiye ile olan ilişkilerini de etkilemiştir fakat dünya konjonktürü Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birbirinden uzaklaşmasının 1920'li yıllar boyunca olmasını engellemiş, iki ülke arasındaki en iyi ve ileri ilişkiler bu zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir.

1920'li yıllardaki Türk-Sovyet dış politika ilişkilerinin temelini yeri geldikçe üçüncü ülkelere karşı uluslararası platformlarda birbirini destekleme ilkesi oluşturmuştur. Dış politika alanında mevcut olan Türk-Sovyet ilişkileri, ticari ve kültürel alanda aynı şekilde gelişmemiştir. Bahsedilen konularda çeşitli ilişkiler yaşanmışsa da bunlar siyasi ilişkilerle kıyaslanamayacak kadar azdır.

1921 Moskova Antlaşması ile 1925 yılında Paris'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması sadece 1920'li yılların değil; Türk-Sovyet ikili ilişkiler tarihinin en önemli antlaşmalarındandır. Bu antlaşmalar ile II. Dünya Savaşında dünya konjonktürü değişinceye kadar olan Türk-Sovyet ilişkileri düzenlenmiş ve sonrasındaki tüm siyasal gelişmeler bu çerçeveye oturtulmuştur.

Bu çalışmanın kapsadığı süre içerisinde dikkat çeken bir başka durum da, iki ülkenin önemli mevkilerindeki yetkililerin karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri ziyaretlerdir. Bu ziyaretler ve etkileri, basın ve radyo yoluyla iki halka da yansıtılarak iki milletin birbirine yaklaşması da sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde görülen sosyal etkiler bu çabanın kısmen başarılı olduğunu göstermektedir. Özellikle Türk tarafı yeni kurulan bazı kurum ve kuruluşlarda Sovyet modelinden oldukça fazla yararlanmıştı.

Sonuç olarak 1920'li yıllar için, Türk-Rus ilişkileri olarak başlayan temasların Türkiye-Sovyetler Birliği şekline döndüğü, karşılıklı iyi niyet içerisinde olduğu, dış politikada tarih boyunca ulaştığı en üst noktaya geldiği ve ticari, kültürel, eğitim gibi konularda da ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı bir zaman dilimidir diyebiliriz. 1920'li yıllarda oluşturulan Türk-Sovyet politik temeli etkisini uzun yıllar kaybetmemiş, yine aynı dönemde başlanan diğer ilişkiler de ilerleyen yıllarda gelişerek devam etmiştir. ©

KAYNAKLAR

A.ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

f.030.18.1.1., y.16.69.15.

f.030.10., y.247.673.23.

f.030.10., y.247.673.36.

f.030.10., y.247.673.40.

f.030.10., y.247. 674. 3.

f. 030. 10., y.247. 674. 21.

f.030. 01., y. 1.5.32.

B.KİTAPLAR VE MAKALELER

AFETİNAN, A., *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.

ARALOV, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1995.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul 2005.

ASLAN, Yavuz, *Mustafa Kemal – M. Frunze Görüşmeleri / Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yay., İstanbul 2002.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.12, Kaynak Yay., İstanbul 2003.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995.

BELEN, Fahri, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973.

BENHÜR, Çağatay, *Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.15, Konya 2004.

BEREZZKİN, A.V. Berezkin – İ.N. ZEMSKOV – İ.F. İVAŞİN, *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917-1945*, Nauka, Moskva 1966.

BİLGE, Ahmet Suat, *Güç Komşuluk – Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992.

BOGATUROV, A.D., *Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnyh Otnosheniy, Moskovskiy Rabochiy*, Moskva 2000.

CEBESOV, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul 2002.

- COŞKUN, Alev, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, Çağdaş Yay., İstanbul 1996.
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Dokümanı Vneşney Politiki SSSR, C.2-3-4-5-8-9-10-11*, Gospolizdat, Moskva 1959-1967.
- GASRATYAN, M.A.-P.P. MOYSEYEV, *SSSR i Turtsiya 1917-1979*. İzdatelstvo, Moskva 1981.
- GİSEM, O.V.- O. O. MARTİNYUK, *İstoriya Ukraini, Navçalna Kniga-Bogdal*, Ternopil 2003.
- GLEBOV, Anatoli, *Liniya Drujbt*, Sovyetski Pisatel, Moskva 1960.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
- GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- GÖNLÜBOL, Mehmet – Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.
- GÖNLÜBOL, Mehmet – Cem SAR, *1919 – 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No:279, Ankara 1969.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995.
- İLİÇEV, Yakov, S Dobroy Missiyey, *Zvezda*, No:4, Moskva 1963.
- İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay. A.Ş., İstanbul 1998.
- JAESCHKE, Gottard, *Türk İnkılabı Kronolojisi 1918-1923*, C.I, Çev.Niyazi Recep Aksu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1939.
- KANSU, Mahzar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Nokta Kitap, İstanbul 2006.
- KARAMAN, Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yay., İstanbul 2002.
- KAYMAK, Erol, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İrfan Yay., İstanbul 1993.
- KOHNOVİCH, Andrei, *İmperiya Stalina*, Beçe, Moskva 2000.
- KOSOLAPOV, P., *Slovo Tovarishi Stalinu*, Eksmo, Moskva 2002.
- KÖNİ, Hasan, *Türkiye'nin Batı İle İlişkileri, Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği, Ankara 1981.
- Lenin, Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, C.XIV, İstanbul 1989.

- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler*, Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- MOİSSEYEV, P. Moissejev – Y. ROZALİYEV, *K İstorii Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy*, Gospolitizdat, Moskva 1958.
- Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*, TC Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara 1973.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1945*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1993.
- ÖZTÜRK, İbrahim Sâdi, *Mondros, Sev, Lozan Andlaşmaları*, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara 2004.
- PERİNÇEK, Doğu, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, Kaynak Yay., İstanbul 1992.
- PERİNÇEK, Mehmet Bora, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yay., İstanbul 2005.
- RAUCH, Georg Von, *Lenin, Seriya İstoriçeskiye Silueti Lenin-Stalin*, Feniks, Rostov Na Donu 1998.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yay., C.I, Ankara 1995.
- SORGUN, M. Taylan, *Bitmeyen Savaş Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7 Gün Yay., İstanbul 1972.
- SOYSAL, İsmail, *Türk Fransız İlişkileri*, Belleten, C. XXXVII, S. 188, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.
- SÜRMEİLİ, Serpil, *Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001.
- ŞAMSUDDİNOV, A.M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Çev. Ataol Behramoğlu, Epsilon Yay. İstanbul 2007.
- TACİBAYEV, Raşid, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e*, Truva Yay., İstanbul 2004.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1991.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt V, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1981.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.VI, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C.VII, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944.
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- TROTZKİJ, Lev, *Moja Jizn*, Vagrius, Moskva 2001.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları*, Derleyen: Ahmet Yavuz, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- ULUĞBAY, Hikmet, *Petropolitik*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2003.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.
- YERASİMOS, Stefanos, *Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yay., İstanbul 1979.
- ZALESKİY, K.A., *İmperiya Stalina*, Veçe, Moskva 2000.
- C.GAZETELER**
- Cumhuriyet
- Hâkimiyet-i Milliye
- İzvestiya
- Pravda